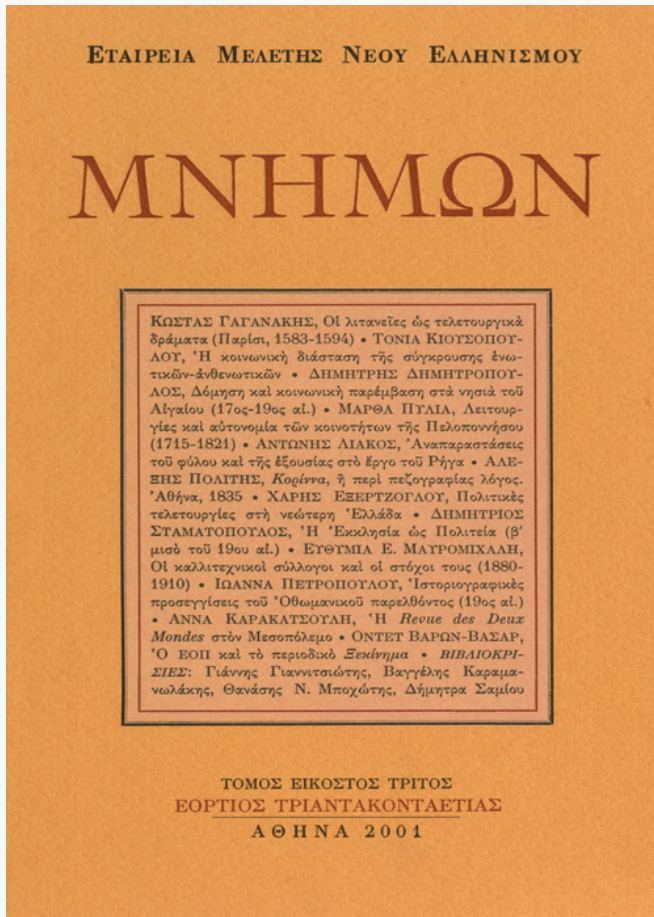


Μνήμων

Τόμ. 23 (2001)



ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1715-1821)

ΜΑΡΘΑ ΠΥΛΙΑ

doi: [10.12681/mnimon.706](https://doi.org/10.12681/mnimon.706)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΥΛΙΑ Μ. (2001). ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1715-1821). *Μνήμων*, 23, 67-98. <https://doi.org/10.12681/mnimon.706>

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ
ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1715-1821)

Στή νεοελληνική ιστορική μνήμη ο μύθος τῆς αὐτονομίας περιβάλλει μὲ ιδιαίτερη ἔμφαση τὶς χριστιανικὲς κοινότητες τοῦ Μοριᾶ. Ὁ μύθος αὐτός, στηριγμένος, κυρίως, σὲ μετεπαναστατικὰ τεκμήρια ἔχει συμβάλει στὴν ἐξιδανίκευση τῶν ρόλων ποὺ εἶχαν διαδραματίσει τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας οἱ ἔλληγνες προεστοί¹ καὶ τὰ χριστιανικὰ ἄτακτα ἔνοπλα σώματα.² Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀγώνα, γραμμένα ἀπὸ προεστοὺς ἢ ἀπὸ τοὺς γραμματεῖς τῶν στρατιωτικῶν ἐξυμνοῦν, σὲ γενικὲς γραμμές, τὴ στάση τῶν προυχόντων καὶ τῶν κλεφτῶν, αὐτῶν δηλαδὴ ποὺ, κατὰ κύριο λόγο, συγχρότησαν μετεπαναστατικὰ τὴν ἡγετικὴ ὁμάδα τοῦ νεοελληνικοῦ ἔθνους. Λαμβάνοντας ὑπόψη τὰ παραπάνω τεκμήρια, ἀλλὰ καὶ τὶς πληροφορίες ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ Ρήγα Παλαμῆδη,³ τῆς οἰκογένειας Δεληγιάννη⁴ καὶ τὸ δη-

Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Κωνσταντῖνο Πιτσάκη καὶ τὴν κ. Εὐτυχία Λιάτα γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ κειμένου καὶ τὶς παρατηρήσεις τους. Εἶναι αὐτόνοητο ὅτι τυχὸν λάθη καὶ παραλείψεις βαρύνουν μόνον ἐμένα.

1. Ἕνα παράδειγμα: «[...] ἡ δὲ δικαιοδοσία, ἡ ἐπιρροή καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ἦτο μεγάλη τις καὶ ἰδίως ἄνευ τῆς ἀδείας καὶ γνώμης των οὐδεμία διανομὴ ἢ εἰσπραξίς φόρου ἢ φόρων ἐσυγχωρεῖτο νὰ γίνῃ εἰς τὸν ραγιάν [...] Εἰς αὐτοὺς ἐκλεγομένους ἐλευθέρως ἀπὸ τὸν ραγιάν, ἄνευ ἐπεμβάσεως τῶν Τούρκων, ἀνετίθετο ὁ κανονισμὸς καὶ ἡ διανομὴ τῶν φόρων, μετρίων τὸ κατ' ἀρχάς». Μιχαὴλ Οἰκονόμου, *Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας ἢ ὁ ἱερός τῶν Ἑλλήνων Ἀγών*, [1873], (ἐπιμ. Ι. Γιανναροπούλου, Τ. Γριτσόπουλου), Ἀθήνα 1976, σ. 22.

2. Βλ. παρακάτω, σημ. 134.

3. Συνοπτικὰ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ρήγα Παλαμῆδη, Μάρθα Πύλια, «Ἡ γαιοκτησία στὴν περιοχὴ τῆς Τριπολιτσᾶς κατὰ τὴν τουρκοκρατία», *Τὰ Ἱστορικὰ* 17/33 (2000) 229. Τὸ ἀρχεῖο βρῖσκεται στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Συλλογὴ Γιάννη Βλαχογιάννη, ὑποσειρὰ Ρήγα Παλαμῆδη, φάκελλοι Γ1α, Γ1β, Γ2.

4. Τὸ ἀρχεῖο βρῖσκεται στὴν Ἑταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ. Εὐτυχία Λιάτα, *Ἀρχεῖα Οἰκογένειας Δεληγιάννη, Γενικὸ Εὐρετήριο*, Ἀθήνα 1992. Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο αὐτὸ ἔχουν ἦδη δημοσιευθεῖ 27 προεπαναστατικὰ ἔγγραφα, Ἑταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ, *Ἀρχεῖον Κα-*

μοσιευμένο αρχείο του προεστού και κατόπιν στρατηγού 'Ανδρέα Λόντου,⁵ καθώς και σχετικές περιγραφές των περιηγητών και αναφορές των γαλλικών προξενικών αρχών, θα έπιχειρήσω να προσεγγίσω το χώρο των λειτουργιών και τὰ ὅρια τῆς αὐτονομίας τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων τοῦ Μοριά.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ κοινοτικὴ διοίκηση δὲν ἀποτελοῦσε ἰδιαιτερότητα τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν και ὅτι τὸ ὀθωμανικὸ κράτος ἀκολουθώντας τὴν παράδοση τῶν πρώτων ἰσλαμικῶν κρατῶν εἶχε παραχωρήσει στους «λαοὺς τῶν ἱερῶν βιβλίων», δηλαδή τοὺς χριστιανούς και τοὺς ἑβραίους, δικαιώματα τοπικῆς αὐτοδιοίκησης ἀλλὰ και δικαστικῆς δικαιοδοσίας σὲ εὐρεῖς τομεῖς τοῦ ἀστικοῦ δικαίου.⁶ Ἀπὸ τοὺς ὀθωμανοὺς γινόταν κατ' ἀρχὴν δεκτὸ ὅτι οἱ χριστιανοὶ [και οἱ ἑβραῖοι] μπορούσαν νὰ ἀπευθύνονται στὸν ἀρχιερέα τους γιὰ ὅσες «ἀστικές» ὑποθέσεις συνδέονταν μὲ τὴ θρησκεία τους: θέματα δηλαδή σχετικά μὲ τὸ γάμο και τὴν κληρονομικὴ διαδοχή.⁷ Σταδιακὰ διαπιστώνουμε ὅτι ἡ δικαιοδοσία αὐτὴ ἐπεκτείνεται και σὲ ἄλλους κλάδους τοῦ ἀστικοῦ δικαίου «ὅσους οἱ διαφορὲς ἀπὸ τίς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς [κοινοτήτας] ἔφεραν σὴν ἐπιφάνεια».⁸ Ἡ ἕκταση τοῦ ἰσχύοντος ὀθωμανικοῦ ἀστικοῦ δικαίου ποὺ περιλάμβανε τὴν οἰκογενειακὴ κατάσταση τῶν ὑπηκόων, τὴ διανομὴ τῶν περιουσιῶν, τίς ἐμπορικὲς και χρηματικὲς συναλλαγές και τίς ἀγροτικὲς σχέσεις,⁹ προσδιόριζε, ἐνδεχομένως κατ' ἀναλογία, τὸ χῶρο τῆς χριστιανικῆς ἀστικῆς δικαιοδοτικῆς ἀρμοδιότητος. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὰ προνόμια διευκόλυναν τὴν κατάκτηση και κατόπιν τὴ διοίκηση τῶν ἐκτεταμένων και πολυπολιτισμικῶν περιοχῶν.

Ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 17ου αἰῶνα, και συγκεκριμένα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ τὸ κράτος ἄρχισε νὰ ἐμπλέκεται σὲ ἀνεπιτυχεῖς πολέμους, ἀρχικὰ ἐναντίον τῆς Αὐστρίας και ἀργότερα ἐναντίον τῆς Ρωσίας και τῆς Περσίας,¹⁰ πα-

νέλλου Δεληγιάννη. *Τὰ ἔγγραφα 1779-1827*, Ἀθήνα 1993, σ. 17-43 και ἔχουν παρουσιασθεῖ περιληπτικὰ τέσσερις μικροὶ κώδικες συλλογῆς φόρων και δανείων, Κατερίνα Γαρδίκια, «Δανεισμὸς και φορολογία στὰ χωριά τῆς Καρύταινας, 1817-1821», *Δελτίο τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ* 1 (1998) 67-80.

5. *Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρέα Λόντου (1789-1847)*, τ. 1 (1789-1823), Ἀθήνα 1914.

6. Κωνσταντῖνος Ἀμαντος, «Οἱ προνομιακοὶ ὀρισμοὶ τοῦ μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν», *Ἑλληνικά* 9 (1936) 104-106, και Robert Mantran, *L'expansion musulmane (VIIe-XIe siècles)*, Παρίσι 1969, σ. 262-268.

7. Δημήτρης Ἀποστολόπουλος, «Ἡ Πολιτικὴ και τὸ Δίκαιο “μέσ' ἀπὸ τὰ ἐρείπια”», *Νεοελληνικὴ Παιδεία και Κοινωνία, Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συνεδρίου Ἀφιερωμένου στὴ μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα 1995, σ. 32.

8. *Στὸ ἴδιο*, σ. 33.

9. Γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὀθωμανικοῦ ἀστικοῦ δικαίου, Mouradja d'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Othoman*, τ. 1, Παρίσι 1787, σ. v-vi, τ. 3 (1820) σ. 56-235.

10. Robert Mantran, *Histoire de la Turquie*, Παρίσι 1988, σ. 67-73. Γιὰ τὴ στα-

ρουσιάσθηκε μιὰ νέα κατηγορία τοπικῶν ἀρχόντων. Πρόκειται γιὰ τοὺς μουσουλμάνους πρόκριτους ποὺ ἐπιχειροῦσαν καὶ συχνὰ κατόρθωναν νὰ ὑποκαταστήσουν τὶς ὀθωμανικὲς ἀρχὲς μέσα στὰ ὅρια τῶν περιοχῶν τους. Ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς, ἐπειδὴ δὲν ἐπαρκοῦσε γιὰ νὰ ἐξασφαλίσαι τὶς ἀνάγκες τῶν πολέμων σὲ χρῆμα, ἐφόδια καὶ ἀνθρώπινο δυναμικὸ, ἀλλὰ καὶ πολλὲς φορὲς τὴ διατήρηση τῆς τάξης στὸ ἐσωτερικὸ, ἀπευθύνθηκε στοὺς μουσουλμάνους τοπάρχες ποὺ λειτουργοῦσαν ἀσύδοτα καὶ παρέμεναν ἀνενόητοι γιὰ ὅσο διάστημα ἀνταποκρίνονταν στὶς ὑποχρεώσεις αὐτές.¹¹

Στὸν ὀθωμανικὸ χῶρο οἱ κοινοτικὲς λειτουργίες προσδιορίζονταν ἀπὸ τὰ ἰδιαιτέρα γεωγραφικὰ, πληθυσμιακὰ καὶ οἰκονομικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν περιοχῶν καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο παρουσίαζαν πολυμορφία. Ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς κοινοτικῆς διοίκησης στὴν Πελοπόννησο ὀφειλόταν στὴ γεωγραφικὴ τῆς θέση καὶ τὸ μεθοριακὸ χαρακτῆρα τῆς. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς αὐτά, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα καὶ τὴ διεκδίκηση τῶν ἐδαφῶν τῆς ἀπὸ τὶς μεγάλες ναυτικὲς δυνάμεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μεσογείου καὶ τὸ ἔντονο ρωσικὸ ἐνδιαφέρον. Ἡ Πελοπόννησος, χερσόνησος ποὺ βρισκόταν σὲ διαρκὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴ Δύση, εἶχε περιέλθει σὲ ἐνετικὴ κατοχὴ ἀπὸ τὸ 1685 ὡς τὸ 1715, εἶχε ἐμπλακεῖ στὸ ρωσο-τουρκικὸ πόλεμο μὲ τὴ γνωστὴ ἐξέγερση τῶν «Ὀρλωφικῶν» (1770), ἐνῶ προεπαναστατικὰ καὶ ἡ Γαλλία εἶχε ἐκδηλώσει ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ἔδαφός τῆς.¹²

Ἔχει ἤδη περιγραφεῖ μὲ ἐπάρκεια τὸ πυραμιδικὸ σύστημα κοινοτικῆς ἐκπροσώπησης ποὺ ἔσχυε στὸν ὀθωμανικὸ Μοριά.¹³ Τὸ ἐπαναλαμβάνω καὶ ἐδῶ:

διακὴ ἀποδυνάμωση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στὸ ὀθωμανικὸ κράτος, βλ. Bistra Cvetcova, «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ φεουδαλικοῦ καθεστώτος ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 15^{ου} ὡς τὰ μέσα τοῦ 17^{ου} αἰῶνα», (μετ.), *Ἡ Οἰκονομικὴ Δομὴ τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν*, ἐπιμ. Σπύρος Ἀσδραχάς, Ἀθήνα 1979, σ. 87-112.

11. Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmet Pasa ve Âyanlık Muessesesi*, Τόκιο 1976, σ. 53-55, 80-87, σ. 92-93· Yücel Özkaya, «XVIII yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerinin âyanlıkları ele geçirilmesi ve büğük hânedânlıkların kuruluşu», *Bellefen*, τόμος XLII (42), ἀριθ. 168 (Ἔγκυρα 1978) 667-714.

12. Archives Nationales de France, σειρά Affaires Etrangères, ὑποσειρά BI-906, Naples de Romanie, τ. 3 (1779-1784), φ. 52r· Κωνσταντῖνος Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τῶν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ ἐπαναστάσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (1453-1821)*, Ἀθήνα 1869, σ. 605-609· Jean Savant, «Napoléon et la libération de la Grèce», *L'Hellénisme contemporain*, Ἀθήνα, Ἰούλιος -Ὀκτώβριος 1950· Κανέλλος Δελγιάννης, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 1/16, Ἀθήνα 1957, σ. 45-55, 320-341, 474-485· Dimitris Anoyatis-Pélé, *Connaissance de la population et des productions de la Morée à travers un manuscrit anonyme de la fin du XVIIIe siècle*, Ἀθήνα 1987, σ. 112-131· Δημήτριος Σταματόπουλος, «Κομματικὲς φατρίες στὴν προεπαναστατικὴ Πελοπόννησο (1807-1816): Ὁ ρόλος τῶν Τουρκαλβανῶν τοῦ Λάλα ὡς παράγοντας πολιτικῆς διαφοροποίησης», *Ἱστορ* 10 (1997) 203.

13. Μιχαὴλ Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 20· Μιχαὴλ Σακελλαρίου, *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ*

στά χωριά διορίζονταν ένας ή περισσότεροι γέροντες, και ένας ταμίας που όνομαζόταν καψιμάλης. Στην έδρα της επαρχίας (καζά)¹⁴ όλοι οι συγκεντρωμένοι γέροντες των χωριών συγκροτούσαν την επαρχιακή βουλή που εξέλεγε έναν τούρκο (άγιάνη) και ένα χριστιανό άρχοντα (κοτσαμπάση) καθώς και τον επαρχιακό ταμία που όνομαζόταν σεντίκ έμίνης. Οί τρείς αυτοί άρχοντες υπό τη διεύθυνση του βοεβόδα¹⁵ αποτελούσαν τó επαρχιακό συμβούλιο. Από όλες τις επαρχίες, οί εκπρόσωποι των άγιάνηδων και των κοτσαμπάσηδων διόριζαν δύο χριστιανούς άρχοντες, τούς μοραγιάνηδες και δύο τούρκους, οί όποιοι λειτουργούσαν ως συμβουλευτικό σώμα του πασά. Μόνο οί χριστιανοί διατηρούσαν τó δικαίωμα νά στέλνουν στην Κωνσταντινούπολη αντιπροσώπους, τούς λεγόμενους βεκίληδες, «πότε τρείς και πότε περισσότερους».¹⁶ Άλλωστε οί έπίσημοι ή άνεπίσημοι άπεσταλμένοι στην έδρα της έξουσίας ήταν άπολύτως άπαραίτητοι σέ χριστιανούς και μουσουλμάνους για τή διεκπεραίωση κοινοτικών άλλων και άλλων ύποθέσεων.¹⁷

Γνωρίζουμε ότι παράλληλα με τις χριστιανικές κοινότητες, στο Μοριά λειτουργούσαν μουσουλμανικές και έβραϊκές. Οί πληροφορίες για τις τελευταίες

τήν δευτέραν τουρκοκρατίαν (1715-1821), Άθήνα 1978 (άνατύπωση), σ. 87-96· Άθανάσιος Φωτόπουλος, *Οί Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τή δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)*, Διδακτορική διατριβή, Άθήνα 1995· Άναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η Όθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου*, Άθήνα 1996, σ. 139-180.

14. Διοικητική περιφέρεια μέσα στην όποια εκτείνεται ή δικαιοδοσία ενός καδής. Ό αριθμός των καζάδων στην προεπαναστατική Πελοπόννησο κυμαίνεται. Στην έκθεση του Κοδριχά (1806) πρós τó γαλλικό Έπουργείο Έξωτερικών αναφέρονται 20 καζάδες (Archives du Ministère des Affaires Etrangères, σειρά Mémoires et Documents, Turquie, τ. 16, φ. 85ν, 86r). Ό Rouqueville αναφέρει ότι στην Πελοπόννησο υπήρχαν 24 καζάδες (F. C. H. L. Rouqueville, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Ottoman*, τ. 1, Παρίσι 1805, σ. 233-234), ενώ οί στατιστικές πληροφορίες αναφέρουν 27 (ΓΑΚ, Γ1α, δ.π., έγγραφο 84). Βλ. και Μιχαήλ Σακελλαρίου, δ.π., σ. 255-259.

15. Διοικητής ύπεύθυνος για τήν καταβολή των φόρων και τή διατήρηση της τάξης στο έσωτερικό του καζά. Βλ. και σημ. 40, 79, 137· Παναγιώτης Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα από των χρόνων της τουρκοκρατίας μέχρι της βασιλείας Γεωργίου Α'*, Άθήνα 1960, σ. 30· Άναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η Όθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα*, δ.π., σ. 181-189· Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, *L'empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545*, Παρίσι-Καίμπριτζ 1987, σ. 335-337.

16. Κανέλλος Δεληγιάννης, δ.π., σ. 46, 57. Ό όρος vekil χρησιμοποιείται άκόμη και σήμερα στα τουρκικά για νά δηλώσει τόν έθνικό αντιπρόσωπο (millet vekil), δηλαδή τόν βουλευτή.

17. Βλ. παρακάτω σημ. 20, 50, 93, 94. Ένα παράδειγμα: ή οικογένεια Δεληγιάννη κατατρεχόμενη για πολύ καιρό μετά τήν δολοφονία του γέρο-Δεληγιάννη, κατόρθωσε νά άναστρέψει τó δυσμενές κλίμα έπωφελούμενη από τούς ισχυρούς δεσμούς της με τó αυτοκρατορικό χαρέμι και συγκεκριμένα με τήν άδελφή του σουλτάνου Σελίμ Γ', Μπεγιάν: Κανέλλος Δεληγιάννης, δ.π., σ. 76-77.

είναι ελάχιστες,¹⁸ ενώ για τις μουσουλμανικές περιορίζονται εκεί όπου οι Τούρκοι τοπικοί άρχοντες διασταυρώνονται στις πηγές μας με τους αντίστοιχους χριστιανούς. Τόσο στην Πελοπόννησο όσο και αλλού, οι μουσουλμάνοι διόριζαν και αυτοί αντιπροσωπεΐες και συγκροτούσαν τοπικά συμβούλια. Σύμφωνα με τον βαρώνο Jucherau de St. Denys «στις Σέρρες και στη Φιλιππούπολη, στο Μπουργκάς και στο Ρουσσούκ, [...] οι μουσουλμάνοι άρχοντες μαζί με τους πιό σημαντικούς πολίτες της πόλης και τους εκπροσώπους του νόμου, [...] σχημάτιζαν ένα ντιβάνι ή συμβούλιο, όπου συζητούσαν τις υποθέσεις της κοινότητας και συνέτασσαν τις αναφορές προς τον πασά της επαρχίας, ή ακόμη έστελναν αναφορές στους ύπουργούς της Πύλης, με τὰ παράπονα που είχαν από τον πασά».¹⁹ Η περιγραφή αυτή μάς πληροφορεί για την τυπική διαδικασία που συνήθως ακολουθούσαν τὰ επαρχιακά κοινοτικά συμβούλια όταν απευθύνονταν στις αρχές. Οι αναφορές «των οικοκυραίων, από τους πλέον χρησίμους της πατρίδος»,²⁰ ενίσχυαν τις προτάσεις των προκρίτων στην Πύλη, όπως επίσης, όταν έπρόκειτο για χριστιανούς, και τις προτάσεις στο Πατριαρχείο.

Οι σπουδαιότεροι μοραΐτες τούρκοι τοπικοί άρχοντες είναι ήδη γνωστοί από τις δημοσιευμένες ελληνικές πηγές και τὰ άπομνημονεύματα.²¹ Κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία τρεΐς οικογένειες δέσποζαν σε όλόκληρη την Πελοπόννησο. Πρόκειται για τους Άπιδιμ Μπεγιάνους της Κορίνθου, στους οποίους ανήκε ο περίφημος Κιαμήλμπεης και ο λιγότερο γνωστός αλλά ισχυρός εξάδελφός του, Ίτζέτμπεης,²² τους Άρναούτογλου της Τριπολιτσάς και τους Χοτομαναίους της Ηλείας.²³ Οι δύο από τις οικογένειες αυτές κατάγονταν από

18. Στην άπογραφή Παλαμήδη για την πόλη της Τριπολιτσάς αναφέρονται έβραϊκές οικογένειες 82, όσπίτια 34, συναγωγή 1, εργαστήρια 2», ΓΑΚ, Γ1α, ό.π., Μητρόπολις Τριπολιτζά, σ. καταστήχου 29.

19. A. Jucherau de St. Denys, *Histoire de l'Empire ottoman depuis 1792 jusqu'en 1844*, Παρίσι 1844, τ. 1, σ. 36.

20. Έπιστολές του Σωτήρου Κουγιά προς τον Ρήγα Παλαμήδη βεκίλη Μονεμβασίας στην Κων/πολη, 15 Μαΐου 1819, 31 Μαΐου 1819, ΓΑΚ, Γ1β, ό.π., έγγραφα 182, 180.

21. Κ. Δελγηγιάννης, ό.π., σ. 48-51. Άμβρόσιος Φραντζής, *Έπιτομή της Έστορίας της άναγεννηθείσης Έλλάδος, άρχομένη από του έτους 1715 και λήγουσα εις τό έτος 1837*, τ. 4, Άθήνα 1841, σ. 146-147. Ίωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Έστορικόν περι της Έλληνικής Έπαναστάσεως*, τ. 3, Άθήνα 1860, σ. 62, 63.

22. Κανέλλος Δελγηγιάννης, ό.π., σ. 68,72. Έπιστολές Σωτήρου Κουγιά προς τον Ρήγα Παλαμήδη, 1 Μαΐου 1819 και 20 Ίουλίου 1819, ό.π., έγγραφα 178r-v, 179, καθώς και John Alexander, «Some aspects of the strife among the moreot christian notables, 1789-1816», *Έπετηρίς Έταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών* 5 (Άθήνα 1974-75) 478, 484, 490, 491, 493.

23. Τὰ προεπαναστατικά χρόνια την οικογένεια αυτή είχαν διαδεχθεί με άγχιστεία οι Λαλαίοι, Ίωάννης Φιλήμων, ό.π., σ. 64.

τούς πρώτους κατακτητές της Πελοποννήσου,²⁴ όλες κατείχαν τεράστιες εκτάσεις γής²⁵ και διέθεταν μεγάλη πολιτική έπιρροή. Σε καμία περίπτωση, όμως, δέν απέκτησαν τή σπουδαιότητα και τήν επικινδυνότητα των τοπαρχών της 'Ανατολής ή του γνωστού μας 'Αλή Πασά της 'Ηπείρου, έπειδή δέ διέθεταν έπαρκείς στρατιωτικές δυνάμεις και στρατιωτικές γνώσεις.²⁶ 'Η άδυναμία των ντόπιων αγιάνηδων έγινε φανερή στα 'Ορλωφικά αλλά και στην επανάσταση.

'Ο μειονοτικός χαρακτήρας των μουσουλμάνων στον Μοριά επηρέασε τήν ανάπτυξη των μουσουλμανικών κοινοτήτων και επέβαλε αναγκαστική συνεργασία με τις χριστιανικές. "Αν οι τούρκοι αγιάνηδες ήφειλαν νά συνεργάζονται με τους χριστιανούς για νά νομιμοποιούν στο όνομα των ραγιαδάων τις επιδιώξεις τους, οι χριστιανοί ήταν υποχρεωμένοι νά υπακούουν, έπειδή οι σπουδαιότεροι από τους Τούρκους είχαν ισχυρές συμμαχίες στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας και έπειδή μπορούσαν με τόν πλοῦτο τους νά καθοδηγούν τις αποφάσεις της διοίκησης. Σύμφωνα με τή βασική μουσουλμανική πολιτική άρχη που πρεσβεύει ότι τó κράτος εύημερεί όταν και οι πολίτες εύημερούν,²⁷ ή όθωμανική έξουσία δέν άδιαφορούσε μπροστά στη γενικευμένη λαϊκή δυσάρεσκεια. Παρά τó δεσποτικό της χαρακτήρα ή όθωμανική διοίκηση επηρεαζόταν από «δημοκρατικές» πρακτικές όπως οι δημόσιες συγκεντρώσεις και οι άναφορές διαμαρτυρίας που, όμως, ήταν πάντα επιδέξια χειραγωγημένες από τις τοπικές άυθεντίες.²⁸ Γι' αυτό άκριβώς δέν ήταν σπάνιες οι άποφάσεις που καταδικάζαν τούρκους άξιωματούχους κατηγορούμενους για καταχρήσεις.²⁹

Σε όλόκληρη τήν αυτοκρατορία, έπειδή ή όθωμανική διοίκηση δέν άνα-

24. Πρόκειται για τήν οικογένεια του Κιαμήλμπεη και τους Χοτομαναίους (για τήν άκριβεια Χοτομάν-ζαδέ). 'Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον 'Ιστορικόν περι της Φιλικης 'Εταιρείας*, Ναύπλιο 1834, σ. 21.

25. Μάρθα Πύλια, *ό.π.*, σ. 242-243.

26. «Cünkü [Mora'da] áyanlar askerlik işinden habersizdi», Yuzo Nagata, *ό.π.*, σ. 63.

27. Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, *L'Empire ottoman*, *ό.π.*, σ. 55· Χαλιλ 'Ινάλτζικ, *'Η 'Οθωμανική αυτοκρατορία. 'Η κλασική εποχή, 1300-1600*, 'Αθήνα 1995, σ. 118.

28. Παναγιώτης Παπατσώνης, *ό.π.*, σ. 52, καθώς επίσης παραπάνω, σημ. 20. 'Ο Γιάννης Βλαχογιάννης εκφράζει χαρακτηριστικά τήν κατάσταση αυτή: «Είναι περίεργη της Τούρκικης τυραννίας ή ψυχολογία, άρχίζοντας από τó Σουλτάνο ως τόν τελευταίο πασσά. Κάθε σημαντική άπόφασή τους παίρνει ως στύλο και θεμέλιό της τή γνώμη του λαού, τήν κοινή φήμη, είτε άληθινή ή τεχνητά ώργανωμένη. "Ετσι ή δίκαια άπόφαση έχει ως συνήγορό της όχι τήν όρθη κρίση αλλά τή φήμη... Με τó σιιάχτρο αυτό της λαϊκής φωνής χιλιάδες κεφάλια πέσανε Τούρκων και χριστιανών κατά τους αιώνες της Τούρκικης Ιστορίας», Γιάννης Βλαχογιάννης, *Οι κλέφτες του Μοριά*, 'Αθήνα 1935, σ. 192.

29. Γιάννης Βλαχογιάννης, στο ίδιο. "Ενα πλήθος νομοθετικών πράξεων της κεντρικής έξουσίας επιχειρεί με άυστηρότητα νά καταστείλει τήν έπιδημία των καταχρήσεων, Halil Inalcik, «Adâletnâmeler», *Belgeler 2* ("Αγκυρα 1967) 49-145.

γνώριζε την ύπαρξη νομικῶν προσώπων, κάθε φορά πού συνδιαλεγόταν με τις κοινοτικές ἀρχές, ἀπευθυνόταν ὀνομαστικά στοὺς κοινοτικούς ἀρχοντες. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ἱεροδικαστικὸ ἔγγραφο πού διορίζει τὸν Ρήγα Παλαμῆδη βεκίλη Μονεμβασίας καὶ εἶναι ἀκόμη ἐνδιαφέρον γιατί προσδιορίζει τὴν ἔννοια τῆς χριστιανικῆς ἐκπροσώπησης στὰ πλαίσια τοῦ ὀθωμανικοῦ συστήματος:

«Οἱ πρόκριτοι τῆς ἐπαρχίας Μπενέφσε³⁰ τῆς Κραταιᾶς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τοῦ βαροῦς [προάστιο] καὶ ἄλλων τῶν χωριῶν, [ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν χωριῶν καὶ τῶν προκρίτων], ἅπαντες ὑπήκοοι (ραγιάδες), προσωπικῶς δι' ἑαυτοὺς καὶ ἐπιτροπικῶς ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν ἄλλων ραγιάδων, ἐμφανισθέντες ἐνώπιον ἡμῶν ἐν τῷ δικαστηρίῳ τούτῳ, [...] ἐδήλωσαν ὅτι πρὸς ὑπεράσπισιν, διεξαγωγὴν καὶ διευθέτησιν τῶν ἀφορωσῶν τὴν ἐπαρχίαν των ὑποθέσεων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπειδὴ παρίσταται ἀνέφικτος ἀνάγκη νὰ διορισθῇ ἀντιπρόσωπός τις, ὁ δὲ εἰρημένος Ρήγας τυγχάνει, [...] ἱκανὸς διὰ τὸ λειτούργημα τοῦτο, διορίζουσι καὶ ἀποκαθιστῶσι τοῦτον γενικὸν ἀντιπρόσωπον καὶ πληρεξούσιον αὐτῶν. Ὁ δὲ εἰρημένος [...] ἐδήλωσεν ὅτι ἀποδέχεται [...].»³¹

Ἐνῶ στὶς ἐλληνικὲς πηγές ἡ ἀναφορὰ στὸ «κοινόν» εἶναι συχνή, ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση ἀναγνωρίζει τοὺς προεστοὺς ὡς πρόσωπα πού λειτουργοῦν («ἐπιτροπικῶς») στὸ ὄνομα («τῶν ἄλλων ραγιάδων»). Τὸ ἔγγραφο μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ συγκεκριμένος διορισμὸς δὲν ἦταν θεσμοθετημένος καὶ κατὰ συνέπεια ὁ συγκεκριμένος βεκίλης δὲν διαδέχεται προηγούμενο ἀλλὰ τοποθετεῖται ἐπειδὴ ἡ διοίκηση ἔχει πεισθεῖ γιὰ «τὴν ἀνέφικτη ἀνάγκη» τῆς ἐπαρχίας νὰ διατηρεῖ ἀντιπρόσωπο στὴν πρωτεύουσα. Εἶναι φανερὴ καὶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ προσαρμολογικὴ τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας στὶς τοπικὲς συνθῆκες καὶ στοὺς συσχετισμοὺς δυνάμεων.

Ὀνομαστικὰ ἀναφέρεται καὶ ὁ Παναγιώτης Μπενάκης στὸ παράρτημα τοῦ φορολογικοῦ κατάστιχου Καλαμάτας (1767-1768) ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ καζὰ καὶ ἀρμόδιος νὰ διευθετῆ τὸ σύνολο τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων τῶν χριστιανῶν ραγιάδων.³² Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο εἶχε ἀπευθυνθεῖ πολὺ ἐνωρίτερα ὁ Μωάμεθ Β' (1451-1481) στοὺς «τετιμημένους ἀρχοντες» τοῦ Γαλατᾶ πού «ἐπροσκύνησαν» καὶ στοὺς ὁποίους παραχώρησε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα προνόμια, τὴν ἄδεια νὰ βάλουν «πρωτόγγρον διὰ νὰ διορθῶναι τὰς δουλείας ὅπου ἔχουν οἱ πραγματευτάδες» μὲ ἀντάλλαγμα νὰ δίδουν τὸ «χαράτζιον».³³

30. Στὰ ὀθωμανικὰ κείμενα οἱ ὄροι Μπενέφσε, Μενεσέ καὶ Μονβάζια δηλώνουν τὴν πόλη ἢ τὴ διοικητικὴ περιοχὴ τῆς Μονεμβασίας. M. Kiel, ἄρθρο Menekshe, *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 6, 2η ἔκδοση, Λέυντεν-Παρίσι 1990, σ. 1006.

31. ΓΑΚ, Γ1β, ὁ.π., ἔγγραφο 279.

32. Gilles Veinstein, «Le patrimoine foncier de Panayote Bénakis kocabasi de Kalamata», *Journal of Turkish Studies* 11 (Παρίσι-Χάρβαντ 1987) 215.

33. Σπυρίδων Λάμπρος, «Ἡ ἐλληνικὴ ὡς ἐπίσημος γλώσσα τῶν σουλτάνων», *Νέος Ἑλληνομνήμων* (1908) 66-68.

Οἱ τρεῖς προηγούμενες περιπτώσεις μᾶς βοηθοῦν νὰ προσεγγίσουμε σχηματικά τὸ χῶρο ποῦ ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση εἶχε ἐκχωρήσει στοὺς χριστιανούς.³⁴

α) Τὸ προνόμιο τῆς ἐκπροσώπησης. Δὲν θὰ μπορούσαν, ἄλλωστε, νὰ ἐκπροσωπηθοῦν ἀπὸ μουσουλμάνους, οὔτε καὶ αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ ἐπιβλέπουν καὶ νὰ διοικοῦν τοὺς κατακτημένους σὲ ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία.

β) Τὸν τομέα τοῦ ἐμπορίου, ἀφοῦ ἡ ὀθωμανικὴ «ἀριστοκρατία»,³⁵ ὡς τάξη μὲ στρατιωτικὸ χαρακτήρα, δὲν ἐπεδείκνυε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις.

γ) Τὴ συλλογὴ τῶν φόρων, δηλαδή τὴ δραστηριότητα ποῦ τροφοδοτοῦσε σταθερὰ τὰ κρατικὰ ταμεῖα καὶ ποῦ οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες μπορούσαν νὰ ἐκτελοῦν καλύτερα, ὡς ομάδα πίεσης καὶ συγχρόνως ὡς ἐνδιάμεση ομάδα ποῦ ὑφίστατο ἡ ἴδια τὴν πίεση τοῦ κράτους.

Σὲ γενικὲς γραμμές, ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση παραχώρησε στοὺς χριστιανούς καὶ ἐβραίους ὑπηκόους τὸ δικαίωμα τῆς ἐσωτερικῆς ὀργάνωσης καὶ τῆς ὀργάνωσης τῆς οἰκονομικῆς τους ζωῆς ὑπὸ τὴν προϋπόθεση τῆς καταβολῆς τῶν κανονισμένων φόρων καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ὀθωμανικῆς νομιμότητας.

Οἱ λόγοι ποῦ ἐπέτρεψαν τὴν ὑπαρξὴ τῶν κοινοτήτων προσδιόρισαν καὶ τὶς ἀρμοδιότητές τους: ἡ εἴσπραξη τῶν φόρων ἀλλὰ καὶ ἡ διατήρηση τῆς τάξης ἦταν κεντρικοὶ ἄξονες τῆς λειτουργίας τους καὶ σταθερὲς ἐπιδιώξεις τοῦ κράτους. Ὁ παραγωγικὸς πληθυσμὸς τῆς αὐτοκρατορίας στὴ συντριπτικὴ του πλειοψηφία ἀγροτικὸς, ὄφειλε νὰ συντηρεῖ ὀλόκληρο τὸ μηχανισμό τῆς διοίκησης, τὸν κεντρικὸ καὶ τὸν περιφερειακὸ. Ὁφείλε ἀκόμη νὰ ἐξυπηρετεῖ τὶς ἔκτακτες ἀνάγκες τοῦ κράτους, ὅπως οἱ ἐκστρατεῖες, καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ καθημερινὰ ἔξοδα τῶν τοπικῶν κυβερνητῶν, τὰ ἔξοδα τῶν σαραγίων καὶ τῶν μετακινήσεων τῶν κρατικῶν ἀπεσταλμένων καὶ τὰ ἔξοδα τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν.³⁶ Μὲ τὴν καταβολὴ τῶν φόρων πραγματοποιεῖται, δηλαδή, ἀναγκαστικὴ μετακίνηση εἰσοδημάτων πρὸς τὴν κορυφὴ τῆς ἱεραρχίας, εἴτε πρόκειται γιὰ τακτικούς

34. Γιὰ τὶς λειτουργίες τῶν κοινοτήτων στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, Σπύρος Ἄσδραχάς, «Φορολογικὲς καὶ περιοριστικὲς λειτουργίες τῶν κοινοτήτων στὴν τουρκοκρατία», στὸ *Οἰκονομία καὶ Νοσοτροπίες*, Ἀθήνα 1988, 123-143, καὶ τοῦ ἴδιου, «Νησιωτικὲς κοινότητες: οἱ φορολογικὲς λειτουργίες», *Τὰ Ἱστορικά* 5/8 (1988) 3-36, 5/9 (1988) 229-258.

35. Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν κλασικὴ-δυτικὴ ἔννοια τῆς ἀριστοκρατίας, ἀλλὰ γιὰ κυρίαρχη τάξη de facto. Ἄλλωστε ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση καταδίωκε μὲ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δήμευσης (musadere) τὰ ἰσχυρὰ καὶ ἀνταγωνιστικὰ πρὸς τὴν ἐξουσία μέλη της. Βλ. παρακάτω, σὴμ. 140, 151. Yavuz Cesar, «Bir âyanın muhalledati, Havza ve Köprü kazaları âyanı Kõr İsmailođlu Hüseyin (musadere olayı ve terekinin incelenmesi)», *Bellekten* τόμος XLI (41), ἀριθ. 161 (Ἀγῶρα 1977) 41-78.

36. ΓΑΚ, Γ1α, β.π., ἔγγραφο 65, δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Τάσο Γκριτσόπουλο, «Στατιστικὲς εἰδήσεις περὶ Πελοποννήσου», *Πελοποννησιακά* 8 (1971) 413-414, καὶ F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage en Morée*, τ. 1, σ. 73-74, 238-239.

ἢ ἔκτακτους φόρους εἴτε πρόκειται γιὰ προσωπικούς ἢ φόρους ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διακίνησης τῶν προϊόντων.

Τὸ παράθεμα ποῦ ἀκολουθεῖ ἀπὸ τῆ «Στατιστικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Μονεμβασίας» περιγράφει τόσο τὴν ἐτήσια εἰσοδηματικὴ κατάσταση τῶν Τούρκων καὶ τῶν χριστιανῶν τῆς ἐπαρχίας κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ ἐποχὴ, ὅσο καὶ τὴ συνολικὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν ἴδια περίοδο. Ἀποτελεῖ ἓνα συγκεκριμένο παράδειγμα ποῦ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συλλάβουμε τὸ βᾶρος τῆς φορολογίας πάνω στὰ ἀγροτικὰ καὶ χριστιανικὰ κατὰ κύριο λόγο, εἰσοδήματα:

«Εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους [...] ἡ ἐπαρχία αὕτη ἐκατοικεῖτο ἀπὸ 1.500 περίπου οἰκογενείας, ἐξ ὧν τὰ 3/5 χριστιανοὶ [...]. Οἱ χριστιανοὶ οἵτινες εἶχον τὸ 1/4 τῆς γῆς, ἐνέμοντο αὐτοὶ καὶ πλέον τῶν 2/5 τῆς τουρκικῆς οὐσίας, διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ κυρίως γεωργοὶ ἢ ἐπιμεληταὶ τῆς γῆς [...]. Τὸ ὅλον εἰσόδημα τῆς γῆς τῆς Μονεμβασίας γρόσια 602.000 [...]. Τὸ ἀνάλογον τῶν Τούρκων κατὰ τὰς προηγουμένας παρατηρήσεις [ὡς κυρίων τῶν 3/4 τῆς γῆς] γρόσια 310.000 [...]. Ἀθροτικὰ δικαιώματα ἢ δασίματα τοπικά: [...] Τὸ ἐκ τῶν χαρτζίων ὄφελος τοῦ βασιλικοῦ ταμείου ἦτον τὸ ἐξῆς, [...] γρόσια 12.002, [...] Τὸ τῶν δεκάτων καὶ λοιπῶν βασιλικῶν δασμάτων, τούτων τὸ πλεῖστον μέρος ἦτον προσδιωρισμένον διὰ μισθοῦ τῆς φρουρᾶς καὶ ἓν μικρὸν μέρος ἐπωλεῖτο μουκατὰς³⁷ [...] τὸ ὅλον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος αὐτῶν καθ' ὑπολογισμὸν τῶν τελευταίων χρόνων ἐσυνάζετο περίπου γρόσια 40.000. Οἱ ἐπίλοιποι μουκατὰδες μὲ τὸ τελωνεῖον ἐπωλοῦντο γρόσια 12.000. Ὅσα πρὸς τὸν Βαλὴν τῆς Πελοποννήσου, τὸ ἀνάλογον τῆς ἐπαρχίας [...] γρόσια 38.022. Διὰ τὰ κοινὰ ἔξοδα τῆς Πελοποννήσου ἐτησίως γινόμενα ἐπὶ τὸ κεντρικὸν σύστημα τῶν τῆς Πελοποννήσου προυχόντων γρόσια 16.000 [...] Τὰ πρὸς τὸν τοπικὸν Βοεβόδα [...] γρόσια 17.607. [...] Τὰ πρὸς τὸν Καδὴν [...] γρόσια 4.075. [...] Διὰ τὸ μεζίλι³⁸ τῆς ἐπαρχίας γρόσια 3.500. Εἰς τοὺς πασάδες τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου γρόσια 900».³⁹

Σύμφωνα μὲ τίς πληροφορίες αὐτές, τὸ χρηματικὸ εἰσόδημα τῶν χριστιανῶν ἀνέρχεται σὲ 292.000 γρόσια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 145.000 γρόσια, δηλαδὴ τὸ 50% κατευθύνεται στὰ ἐτήσια καὶ σταθερὰ δασίματα τῆς ἐπαρχίας. Σ' αὐτοὺς τοὺς ὑπολογισμούς, σύμφωνα πάντα μὲ τὸ τεκμήριο, δὲν περιλαμβάνονται τὰ πρόστιμα καὶ οἱ χρηματικὲς ποινὲς ποῦ ἐπέβαλλε ὁ βοεβόδας, τὰ δικαιώματα τῶν σπαχῆδων κατὰ τὴ σύναξη τῶν τιμαριωτικῶν προσόδων καὶ οἱ πρόσθετες εἰσφορὲς πρὸς τὴν κεντρικὴ διοίκηση κάθε φορὰ ποῦ ἐπιχειροῦσε νέες ἐκ-

37. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ μουκατᾶ (mukata'a), βλ. παρακάτω, σμ. 50.

38. Κατάλυμα, τόπος ποῦ ἀνεφοδιάζονταν καὶ ἄλλαζαν ἄλογα οἱ κρατικοὶ ἀπεσταλμένοι καὶ ἄλλοι ταξιδιώτες. Γιὰ τὴ συντήρησή τους οἱ ἐπαρχίες κατέβαλλαν φόρο. N. Elisseeff, ἄρθρο «Manzil», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 6, 2η ἔκδοση, Λέυντεν-Παρίσι 1990, σ. 440-442· F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, τ. 6, Παρίσι 1827, σ. 219.

39. «Συνοπτικὴ στατιστικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Μονεμβασίας κατὰ χωρία καὶ περιοχάς», ΓΑΚ, Γ2α, ὁ.π., σ. καταστήχου 46/71, 53/78-58/83, δημοσιευμένο καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλένη Μπελιᾶ, «Στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς ἐπαρχίας Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς», *Δακωνικαὶ Σπουδαί* 5 (1980) 104-112.

στρατεῖες ἢ ἀντιμετώπιζε ἕκτακτα ἔξοδα.⁴⁰ Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ προσθέσουμε ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἐπαρχία (ἤτον ὄρεινὴ καὶ ἄκαρπος) καὶ «δὲν ἔτρεφε ὅλον τὸν χρόνον τοὺς κατοίκους ἐκ τῶν κόλπων τῆς», ἓνα μεγάλο μέρος τῶν χρηματικῶν εἰσοδημάτων ἐξυπηρετοῦσε παράλληλα μὲ τὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση καὶ τὸν ἐπισιτισμὸ τῶν κατοίκων. Σύμφωνα μὲ τὸ τεκμήριο («τὰ λοιπὰ ἀνεπλήρωνεν ἡ βιομηχανία εἰς πορισμὸν τῶν πρὸς τοῦ ζῆν»).⁴¹ Τὸ ἔλλειμμα, δηλαδή, κάλυπτε ἡ οἰκιακὴ βιοτεχνικὴ ἀπασχόληση, ἡ μισθωτὴ καὶ διακινούμενη ἐργασία καὶ ἡ ὑψηλὴ αὐτοκατανάλωση. «Ὅσοι ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐκπληρώσουν τὶς φορολογικὰς τοὺς ὑποχρεώσεις κατέφευγαν σὲ προσωπικὸ ἢ συλλογικὸ δανεισμὸ.

Ὅπως εἶδαμε τὰ δοσίματα ἐξυπηρετοῦσαν ταυτόχρονα τὶς χρηματικὰς ἀνάγκες τῆς κρατικῆς μηχανῆς, μόνιμες καὶ ἕκτακτες, καθὼς καὶ τὰ ἔξοδα τῆς διοίκησης καὶ τῶν τοπικῶν ἀρχόντων. Οἱ κεντρικὲς κοινοτικὲς ἀρχὲς τῆς Πελοποννήσου ὄφειλαν νὰ καταλείμουν στὶς ἐπαρχίες καὶ ἀπὸ ἐκεῖ οἱ ἐπαρχιακὲς συνελεύσεις στὰ χωριὰ καὶ τέλος οἱ δημογέροντες στὰ νοικοκυριὰ τὸν ἀνάλογο φόρο. Οἱ ἴδιοι κοινοτικοὶ ἄρχοντες ὄφειλαν ἐπίσης νὰ συγκεντρώνουν καὶ νὰ ἀποδίδουν στοὺς δικαιοῦχους, δηλαδή τοὺς κρατικοὺς λειτουργοὺς, τὰ φορολογικὰ εἰσοδήματα. Καὶ καθὼς οἱ χρηματικὲς ἀνάγκες τῆς αὐτοκρατορίας αὐξάνονταν διαρκῶς ἐξαιτίας τῶν πολέμων, ἀλλὰ κυρίως ἐξαιτίας τῆς ἀδυναμίας τῆς διοίκησης νὰ προσαρμοσθεῖ στὶς νέες ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς συνθηκὰς⁴², τὰ ὑπέρογκα δοσίματα εἶχαν προκαλέσει ἀποδιάρθρωτικὲς συμπεριφορές. Εἶχαν δηλαδή προκαλέσει τὴ διαρκὴ καταχρέωση τῶν χωρικῶν καὶ στὴν χειρότερη περίπτωση τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν χωριῶν.⁴³ Ἡ φυγὴ τῶν χωρικῶν ἐπιβάρυνε ἀκόμη περισσότερο τὶς φορολογικὲς ὑποχρεώσεις τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, ἐπειδὴ ἡ φορολογικὴ ὀφειλὴ κατὰ διοικητικὴ περιοχὴ παρέμενε ἀμετάβλητη.⁴⁴ Στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρέου Λόντου, καὶ στὶς ἐκθέσεις τῆς γαλλικῆς προξενικῆς ἀλληλογραφίας γιὰ τὶς κοινότητες τοῦ Μοριᾶ καὶ τῆς Ἀθήνας, ἐπανέρχεται σταθερὰ ἡ δραματικὴ καταχρέωση τῶν κοινοτήτων καὶ ἡ ἀδυναμία τοὺς νὰ ἐξοφλήσουν τοὺς δανειστὰς καὶ νὰ καταβάλουν τοὺς νέους φόρους.⁴⁵

40. Στὸ ἴδιο, σ. καταστήχου 58/83· Ἑλένη Μπελιά, ὁ.π.

41. Στὸ ἴδιο, σ. καταστήχου 47/72, 54/79· Ἑλένη Μπελιά, ὁ.π.

42. Ἐλισάβετ Ζαχαριάδου, «Ὁ ἐπεκτατικὸς προσανατολισμὸς τοῦ Βασιζῆτ Β'», *Τὰ Ἱστορικά* 12/23 (1995) 298.

43. Μία ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐργασίες γιὰ τὸ θέμα αὐτό, Ἑλένη Ἀντωνιάδου, «Ἐρημωμένα χωριὰ στὴν Ἑλλάδα. Ἐνας προσωρινὸς ἀπολογισμὸς», *Ἡ Οἰκονομικὴ Δομὴ τῶν Βαλκανικῶν χωριῶν*, ὁ.π., σ. 191-259.

44. Βλ. παρακάτω, σημ. 47, περίπτωσις Γαστούνης.

45. Ἀνδρέας Λόντος, ὁ.π., σ. 10-11, 17, 21, 210, 242-255· Archives Nationales de France, Naples de Roumanie, ὁ.π., φ. 32r-v (1η Νοεμβρίου 1779). Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ἀκόλουθο παράθεμα: «[...] les Athéniens sont ruinés et il n'est pas aisé de faire

Ἡ «Στατιστικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Μονεμβασίας» ἐπιβεβαιώνει μὲ σαφήνεια τὴν ἴδια κατάσταση:

«Πολλοὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν ἀμνηχανοῦντες εἰς τὴν πενίαν καὶ τὰ δασύματα εἰς ἄλλους τόπους περιεφέροντο. [Διαφορετικὰ], ἦσαν ἀναγκασμένοι νὰ καταφεύγῳσι εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες εἶχον καὶ ἀφρονώτερα εισοδήματα, ἦσαν τὸν ἀριθμὸν ὀλιγώτεροι καὶ πάντῃ ἄνετοι ἀπὸ τὰ δημόσια βάρη, καὶ ἐδανείζοντο ἐξ αὐτῶν. [...] Ὁ τρόπος τοῦ δανείσματος τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἦτον νὰ δίδωσιν μία ποσότητα χρημάτων καὶ νὰ λαμβάνωσιν εἰς ὑποθήκην κτῆμα ὀλόκληρον ἐνὸς Ἑλλήνος ἐπὶ συμφωνίᾳ νὰ τὸ νέμεται ὁ δανειστής διὰ τὸν τόκον τῶν χρημάτων ἕως εἰς ἓνα καιρὸν καθ' ὃν ἤθελαν συμφωνήσῃ ὁ μὲν νὰ λάβῃ τὸ κεφάλαιον ὁ δὲ νὰ ἀπολάβῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν του τὸ κτῆμα. Ὁ Ἕλληνας ὅστις ἐδανείζετο ἐξαιτίας ὅτι τὰ εισοδήματά του δὲν ἀνταπεκρίνοντο μὲ τὰ ἐξοδά του, πολὺ περισσότερον ἠδυνάτει νὰ ἐξαρκέσῃ εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ χρέους του, [...] ἀφοῦ μάλιστα ὑστερεῖτο καὶ τὸ κτῆμα του, ἐκ τῆς ἐλλείψεως τοῦ ὁποίου ὑστερεῖτο καὶ ἐν μέγα μέρος τῶν προσόδων του. Ἐχανε τοιουτοτρόπως διὰ πάντα τὴν φιλιότην του ἐκείνην γῆν, ἐπειδὴ ἦτον εἰς τὴν συμφωνίαν νὰ ἀποξενώνεται ἀπὸ αὐτὸ εἰς τόσους χρόνους ἢ ἀναγκάζετο νὰ τὸ πωλήσῃ εἰς αὐτὸν διὰ νὰ λάβῃ καὶ τι πλεόν πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν παρόντων ἀναγκῶν του».⁴⁶

Οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες ὕφειλαν νὰ ἐμποδίσουν τὴ φυγὴ καὶ τὴ συλλογικὴ καταχρέωση τῶν χωρικῶν σὲ τρίτους γιατί ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φυγὴ καὶ ἡ τσιφλικοποίηση τῶν χριστιανικῶν καλλιεργειῶν ἀποσποῦσε ἀπὸ τὴν κοινότητα τοὺς ἀνάλογους προσωπικοὺς φόρους καὶ τοὺς φόρους ἐπὶ τῆς παραγωγῆς. Ὁ Ρήγας Παλαμῆδης ἐπισημαίνει τὸ πρόβλημα αὐτό, στὸ 1ο σχέδιο στατιστικῆς τῆς ἐπαρχίας Γαστούνης:⁴⁷ «Ἄλλ' οἱ δυνατοὶ ἰδιοκτῆται ὀθωμανοὶ κατόρθωναν νὰ τοὺς ἐκπίπτει κατὰ καιροὺς ἓνας ἀριθμὸς χαρτίων, ἀπὸ τὸν καθ' ἑαυτὸ ἀριθμὸν τῶν χαρτίων τῶν τσιφλικίων τους καὶ οὕτω τὸ ὄλον ποσόν, ὡς πρὸς τὰ ἰδιαίτερα τυπώματα ἐκάστης ἐπαρχίας κατέβαιναν εἰς ὀλιγώτερον ἀριθμὸν, τοῦ κυρίου ἀριθμοῦ πιπτομένου κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τοῦ βάρους εἰς τοὺς λοιπούς, τουτέστιν τοὺς ἀδυνάτους καὶ κυρίως εἰς τοὺς καριγιέδες».⁴⁸

Οἱ Ἕλληνες προεστοὶ ἀκολουθοῦσαν ποικίλες οικονομικὲς στρατηγικὲς γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συνοχὴ τῆς κοινότητος καὶ τὴ μερικὴ καταβολὴ τῶν χρεῶν της. Ὡστόσο παρὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀθλιότητα τῶν ραγιάδων ἀώφελοῦντο ἂν ἤθελαν καὶ ἀπὸ τὰ βασιλικὰ δασύματα, ἐκτὸς δὲ τούτων τῶν εισοδημάτων εἰ-

payer des débiteurs qui n'ont ni argent, ni crédit dans ce moment. Leur gouverneur a fait emprisonner, enchaîner et bastonner depuis de mars dernier sans avoir rien pu retirer des 450.000 piastres qu'il requiert d'eux. Il a même fait pendre trois des chefs de la Communauté», στὸ ἴδιο, ὑποσειρὰ ΒΙ-174, Αθῆνες, τ. 2, φ. 183r-v, (18 Αὐγούστου 1789).

46. «Στατιστικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Μονεμβασίας», ὁ.π., σ. καταστήχου 46/71, 51/76· Ἐλένη Μπελιά, ὁ.π., σ. 107, 108.

47. ΓΑΚ, Γ1α, ὁ.π., ἔγγραφο 82, σ. 11, δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Τάσο Γριτσόπουλο, ὁ.π., σ. 453.

48. Δηλαδή στὰ χωριά ποὺ δὲν ἦταν τσιφλίκια. Περισσότερες πληροφορίες γιὰ τοὺς καριγιέδες, Μάρθα Πύλια, ὁ.π., σ. 233-234.

χον και τυχηρά πάμπολλα έτησίως». ⁴⁹ Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι οι τοπικοί άρχοντες προστατεύοντας την κοινότητα, προστάτευαν συγχρόνως τó άξίωμα τους και τά «πάμπολλα» όφέλη που άποκόμιζαν από αυτό. Έπειδή, όπως είδαμε, οι άνάγκες του κράτους σε χρήμα αύξάνονταν συνεχώς, οι τουρκοί και οι χριστιανοί πρόκριτοι προαγόραζαν από την κεντρική έξουσία, και στην περίπτωση της Πελοποννήσου από τον πασά, ένα μέρος από τά έτήσια φορολογικά εισοδήματα της ευρύτερης περιοχής τους, τους λεγόμενους μουκατάδες (*mukata'a*). ⁵⁰ Κατέβαλαν δηλαδή, εκ των προτέρων στην κεντρική διοίκηση τó αντίστοιχο ποσό και κερδοσκοπούσαν από τή διαφορά άνάμεσα στο έπιδι-καζόμενο και εισπραττόμενο τελικά ποσό. Η πώληση των δημόσιων εισοδημάτων άποτελούσε πάγια τακτική της αυτοκρατορίας. Η διαδικασία αυτή είναι γνωστή άκόμη και στις έλληνικές πηγές με τον όρο *iltizam* (ιλτιζάμι), ενώ οι άρχοντες που την έπιχειρούσαν ονομάζονταν *mültezim* ή *'amil*.

Ο Άνδρέας Λόντος είχε προαγοράσει τó 1820 ένα μέρος από τον τελωνειακό φόρο της Βοστίτσας ⁵¹ και είχε προκαταβάλει για τó φόρο του καπνού 3.000 γρόσια. ⁵² Η οικόγένεια Δεληγιάννη συμμετείχε και αυτή σε «συντροφίες» που προαγόραζαν δημόσια εισοδήματα. ⁵³ Τά κέρδη από τις έπιχειρήσεις αυτές ξεπερνούσαν συνήθως τή μέση άπόδοση των δανείων. Σε δύο περιπτώσεις που καταγράφεται ή έξόφληση, ή αύξηση του κεφαλαίου που κατέβαλε ο Πανάγος Δεληγιάννης άνέρχεται στο 31 % και 19 % σε έτήσια βάση. ⁵⁴ Προσε-

49. Π. Παπατσώνης, *ό.π.*, σ. 31.

50. Όπως σημειώνει ó προστός Μονεμβασιάς Παναγιωτάκης Καλογεράς, σε γράμμα του προς τον Ρήγα Παλαμήδη άντιπρόσωπο του καζά στην Κωνσταντινούπολη, «...Έξεύρω αθήντα μου ότι οι μουκατάδες και οι μποξιάδες έρχονται του Μόρα Βαλιση και όθεν θέλει τους δίδει. Πλην και από αυτού άνίσως και γράψουν του Μόρα Βαλιση δέν κάνει άλλώς...», 2 Άπριλίου 1820 από Μονεμβασιά. ΓΑΚ, Γ1β, *ό.π.*, έγγραφο 161 [μποξιάς ή μποξιάς: χρυσούφαντο σακίδιο με τó διάταγμα του συνολικού φόρου, Θεόδωρος Ρηγόπουλος, Άπομνημονεύματα από των άρχων της έπαναστάσεως μέχρι του έτους 1881, έπιμ. Άθ. Φωτόπουλος, Άθήνα 1979, σ. 19]. Πρέπει έδω να έπισημάνουμε ότι σύμφωνα με τά τεκμήρια που διαθέτουμε, στην Πελοπόννησο ή εκμίσθωση φορολογικών εισοδημάτων ήταν συνήθως έτήσια (*mukata'a*) και όχι ισόβια (*malikâne*).

51. Άνδρέας Λόντος, *ό.π.*, σ. 252.

52. Στο ίδιο, σ. 253.

53. Έταιρεία των Φίλων του Λαού, Άρχεϊα Οικόγένειας Δεληγιάννη, ΙΙΙ (Λογαριασμοί), φάκελος 1, ύποφάκελος 2, κατάστιχο δολοηψιδών Πανάγου Δεληγιάννη, σ. καταστήχου 10, 11, 14, 15.

54. «1815: μαρτίου Αη: έδωκα διά τó μερίδιόν μου εις τó ιλτιζάμι Καλιανίου εις τά δεκαέξ έν άκουόμενα διά τó αυτό έτος γρόσια 567:12 [...] έξοφλήθη 1816: 25: αγουστου: γρόσια 815:19 [...] 1815: νοεμβρίου 15: έδωκα διά τι ιλτιζάμι Καλιανίου τó τουτζ μπιρ σενεσι [έτος έγείρας 1231] ήτοι τó ήμέτερον έτος 1816: έν εις τά ένένα άκουόμενα διά τó μερίδιόν μου γρόσια 1000. Αύτη ή συντροφία έξοφλήθη. [...] 1818: φεβρουαρίου 8: γρόσια 1593:06». Στο ίδιο.

παναστατικά τὸ σύνολο τῶν ἐτήσιων φορολογικῶν ὀφειλῶν τοῦ Πύργου καὶ τῆς Γαστούνης εἶχαν ἀναλάβει τοῦρκοι ἀγιάνηδες καὶ συγκεκριμένα ὁ Κιαμήλμπεης τῆς Κορίνθου, ὁ Νιζέτμπεης τῶν Σαλόνων, ὁ Ἀλήμπεης τοῦ Ναυπλίου καὶ ὁ Ἀχμέτμπεης τῆς Κορώνης.⁵⁵ Ὅπως φαίνεται, οἱ τοῦρκοι προεστοὶ κυριαρχοῦσαν στὸν τομέα τῆς προαγορᾶς τῶν δημόσιων εἰσοδημάτων ἐνῶ οἱ πιὸ σημαντικοὶ χριστιανοὶ εἶχαν περιορισθεῖ σὲ μικρὰ μερίδια. Τὴν ὑπεροχὴ τῶν μουσουλμάνων προκρίτων στὸ χῶρο τῶν φορολογικῶν ἐκμισθώσεων ἐξασφάλιζαν οἱ στενές τους σχέσεις μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία. Ὁ Κιαμήλμπεης, ὁ σπουδαιότερος καὶ πλουσιότερος ἀγιάνης τοῦ Μοριᾶ, κατεῖχε ἀκόμη τὸ μισθὸ μουκατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ τοῦ Λεονταρίου, τὰ 4/5 τοῦ μουκατὰ τῆς Κορίνθου καὶ ὀλόκληρο τὸν μουκατὰ τῆς Κορώνης καὶ τῆς Μεθώνης.⁵⁶

Οἱ χριστιανοὶ ἄρχοντες γιὰ νὰ ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀνάγκες τῆς κοινότητος, ἀναλάμβαναν νὰ δανειστοῦν γιὰ λογαριασμό της ἢ ἀκόμη δάνειζαν οἱ ἴδιοι τὰ κοινοτικά ταμεῖα. Κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοια ἦταν συγχρόνως χρεῶστες καὶ δανειστές καὶ μὲ τὴν τελευταία ιδιότητα μποροῦσαν νὰ πραγματοποιοῦν ὑψηλὰ κέρδη δεσμεύοντας τὴ μελλοντικὴ παραγωγὴ καὶ ζητώντας τὴν ἐξόφληση τὴν ἐποχὴ τῆς συγκομιδῆς, ὅποτε οἱ τιμὲς ἦταν χαμηλές. Οἱ ἐτήσιοι τόκοι κυμαίνονταν ἕως 40%,⁵⁷ μὲ μεγαλύτερη συχνότητα στὸ 20%.⁵⁸ Ἡ οἰκογένεια Δεληγιάννη εἶχε ἀναπτύξει ἔντονη δραστηριότητα στὸν τομέα αὐτό, καὶ κυρίως ὁ Πανάγος. Ὁ ἐτήσιος τόκος μὲ τὸν ὅποιο δάνειζε ἰδιῶτες ἀλλὰ καὶ κοινότητες τῆς περιοχῆς του ἦταν 20%.⁵⁹ Γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ ἠθικὸ ἀσυμβίβαστο ποῦ προκαλοῦσε ὁ ρόλος του ὡς φοροεισπράκτορα καὶ ταυτόχρονα ὡς δανειστὴ τῆς κοινότητος, στὰ κατὰστικὰ του εἶχε καταχωρήσει δάνεια στὸ ὄνομα

55. Ἀνδρέας Λόντος, ὁ.π., σ. 249.

56. ΓΑΚ, Γ1α, ὁ.π., ἔγγραφο 82, σ. 1, δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Τάσο Γριτσόπουλο, ὁ.π., σ. 459.

57. Ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Ἀνδρῆκου Νοταρᾶ, πρὸς τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Ἁγίου Γεωργίου Φενεοῦ: «[...] καὶ μὲ συμπαθῆς ὅπου σοῦ κάνω ψιλοὺς λογαριασμούς, ὅτι κανεὶς ὡσὰν ἐμένα δὲν δίδει δανεικὰ τόσον ἐλαφρά. Ἡρώτησε εἰς τὴν Τριπολιτζᾶ, εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὴν Πάτραν, εἰς τὴν Κόρινθον ἀπὸ τριάντα ὡς σαράντα στὰ ἑκατὸν δανείζεται ὁ κόσμος [...]», Σταῦρος Κουτίβας, *Οἱ Νοταράδες*, Ἀθήνα 1968, σ. 253. Καὶ ἀκόμη, Ἀνδρέας Λόντος, ὁ.π., σ. 262· Frédéric Thiersch, *De l'état actuel de la Grèce*, τ. 1, Λειψία 1833, σ. 261.

58. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς οἰκογένειας Δεληγιάννη καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ κατὰστικο δοσοληψιῶν τοῦ Πανάγου Δεληγιάννη, ὁ.π., καθὼς καὶ τὰ κατὰστικα τοῦ Ρήγα Παλαμῆδη: κατὰστικο Τριπολιτζᾶς (1814-1818) - πρὸς ταξινόμηση, καὶ κατὰστικο Κωνσταντινουπόλεως (1818-1820), ΓΑΚ, Γ1α, ὁ.π., ἔγγραφο 109. Σύμφωνα μὲ τοὺς ὀθωμανικοὺς οικονομικοὺς κανονισμοὺς τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνα, ὁ ἐτήσιος τόκος δὲν ἔπρεπε νὰ ξεπερνᾷ τὸ 20%, Robert Mantran, «La police des marchés de Stamboul au début du XVIème siècle», *Cahiers de Tunisie*, τόμος 4, ἀριθ. 14 (Τύνις 1957) 231.

59. Κατὰστικο δοσοληψιῶν Πανάγου Δεληγιάννη, ὁ.π.

τῆς γυναίκας καὶ τῆς κόρης του.⁶⁰ Καὶ ἀκόμη εἶχε χρησιμοποιήσει τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ δανειστῆ καὶ συγγενῆ του ἀπὸ ἀγγιστεία, Γεώργιου Ταμπακόπουλου,⁶¹ γιὰ δάνειο 10.351 γροσίων πού ὁ ἴδιος εἶχε δώσει τὸν Ἰούνιο τοῦ 1816 στοὺς ἀντιπροσώπους τῆς κοινότητος Καρύταινας.⁶² Ὁ Χαράλαμπος Περούκας, μέλος τῆς μεγάλης προεστικῆς οἰκογένειας τοῦ Ἄργους, εἶχε δεσμεύσει ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴ σταφιδικὴ παραγωγή τοῦ Διακοφτοῦ, καθὼς εἶχε προηγουμένως δανείσει στὴν κοινότητα 36.000 γρόσια.⁶³ Ὡστόσο ὁ Ρήγας Παλαμήδης φαίνεται ὅτι προσδοκοῦσε πολιτικὰ καὶ ὄχι οἰκονομικὰ ὄφελῃ ἀπὸ τὶς δανειστικὲς του δραστηριότητες. Δάνειζε συνήθως ἄτοκα ἕνα μικρὸ κύκλο Τούρκων καὶ χριστιανῶν καθὼς καὶ τὴν κοινότητα Μονεμβασίας.⁶⁴ Δὲν εἶναι σπάνιες οἱ περιπτώσεις πού ἡ ἔλλειψη χρημάτων καθιστοῦσε ἀδύνατη τὴν πληρωμὴ τοῦ τόκου ἢ τὴν ἐξόφληση τοῦ χρέους. Τότε οἱ χριστιανοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ τούρκοι τοπικοὶ ἄρχοντες ὑποχωροῦσαν μπροστὰ στὸν κίνδυνο τῆς φυγῆς καὶ τῶν ταραχῶν.⁶⁵ Οὔτε ἐπίσης ἦταν ἐξαιρετικὰ σπάνιες οἱ περιπτώσεις ὅπου χριστιανοὶ κοινοτικοὶ ἄρχοντες καταποντίστηκαν ἀπὸ τὸ βᾶρος τῶν κοινοτικῶν χρεῶν. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση τοῦ Ἀνδρέα Καλαμογδάρη πού καταχρεώθηκε στὴν προσπάθειά του νὰ βάλει τάξη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1820 «εἰς τὸ κοινὸν σαντούκι [ταμεῖο]» τῶν Πατρῶν τὸ ὁποῖο «χρεωστοῦσε ἐπέκεινα ἀπὸ εὐδομήντα χιλιάδες»,⁶⁶ καὶ τῶν τριῶν ἀπὸ τοὺς προεστοὺς τῆς Ἀθήνας πού κρεμάστηκαν παραδειγματικὰ τὸ 1789, ἐπειδὴ ἡ κοινότητα ἀδυνατοῦσε νὰ ἐξοφλήσει στοὺς γάλλους ἔμπορους καὶ δανειστὲς 450.000 γρόσια.⁶⁷

Καὶ ἐνῶ οἱ φοροεισπρακτικὲς ἀρμοδιότητες καὶ τεχνικὲς τῶν κοινοτικῶν

60. Στὸ ἴδιο, σ. καταστήκου 5, 13.

61. Εὐτυχία Λιάτα, *Ἀρχεῖα Οἰκογένειας Δεληγιάννη, Γενικὸ Εὐρετήριο*, Ἀθήνα 1992, Γενεαλογικὸ δένδρο.

62. «Δηλοποιούμεν ἡμεῖς οἱ ὑποκάτωθεν γεγραμμένοι ὅτι ἐλάβαμεν διὰ ἰδίαν μας χρεῖαν δανειακῶς ἀπὸ τὸν κύρ Γεώργιον Ταμπακόπουλον γρόσια τὸν ἀριθμὸν 10.351: τὰ ὅποια ἄσπρα νὰ τρέχουν μὲ τὸ διάφορόν τους τὰ δέκα δώδεκα τὸν χρόνον [...] 1816: Ἰουνίου: πρώτη Κωνσταντινούπολις, Θεοδωράκης Παπαγιαννόπουλος βεβαιώνω, Μιχάλης Κομιτᾶς βεβαιώνω, Σπῆλιος Κουλιᾶς βεβαιώνω, Δημητράκης Παπαγιαννόπουλος βεβαιώνω, Νικόλαος Μπουκουρόπουλος βεβαιώνω, Ἀνδρέας ἱερεὺς καὶ Οἰκονόμος βεβαιώνω, Σπύρος Παπαγιαννόπουλος βεβαιώνω, Θανάσης τοῦ Γιώργη βεβαιώνω [...]», «1816: Ἰουνίου: Αἴ: Ἐδωσα τῶν προεστῶν Καρύταινας δάνεια δι' ὁμολογίας, ἐπ' ὀνόματι κύρ Γεώργη Ταμπακόπουλου οἰκονομικῆν, ἦντινα ἔδωσα τῷ κυρίῳ Ἀναγνώστη γρόσια 10.351», Ἐταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ, Ἀρχεῖο Οἰκογένειας Δεληγιάννη, μέρος III (Λογαριασμοί), φάκελος 1, ὑποφάκελος 4.

63. Ἀνδρέας Λόντος, *ὁ.π.*, σ. 20-22.

64. Βλ. σημ. 58.

65. Βλ. σημ. 45.

66. Ἀνδρέας Λόντος, *ὁ.π.*, σ. 98.

67. Βλ. σημ. 45.

ἀρχόντων ἐξυπηρετοῦσαν ἄμεσα τὶς ἀνάγκες τοῦ κράτους σὲ χρῆμα καὶ σὲ βασικὰ εἶδη διατροφῆς (ὑπῆρχαν καὶ οἱ φόροι ἐπὶ τῆς παραγωγῆς σὲ εἶδος γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν στρατώνων), οἱ δικαστικὲς τοὺς ἀρμοδιότητες ἐξυπηρετοῦσαν ἔμμεσα τὴν ἐπιβολὴ τῆς τάξεως. Δὲν ἦταν δυνατὸν ἄλλωστε, νὰ ἐπιβληθεῖ στοὺς χριστιανικοὺς καὶ ἐβραϊκοὺς πληθυσμοὺς ὁ ἱερός μουσουλμανικὸς νόμος καὶ ἰδίως στοὺς τομεῖς τῆς οἰκογενειακῆς κατάστασης καὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου. Οἱ ἀρχαϊκὲς πηγὲς μᾶς ἀποκαλύπτουν ὅτι στὴν πράξῃ οἱ ἀρμοδιότητες τῶν χριστιανῶν ἀρχόντων (ἐκκλησιαστικῶν καὶ λαϊκῶν) στὸν τομέα τοῦ δικαίου ἦταν σὲ μερικὲς περιπτώσεις εὐρύτερες ἀπὸ αὐτὲς ποὺ μόλις περιγράψαμε καὶ ὅτι τὸ εὖρος τῆς δικαστικῆς τοῦ δικαιοδοσίας δὲν εἶχε τὴν ἴδια ἔκταση οὔτε σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐπικράτεια, οὔτε σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.⁶⁸

“Ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τὸν «προνομιακὸ ὀρισμὸν» ποὺ ὁ Σινὰν πασὰς παρέδωσε στοὺς ἄρχοντες τῶν Ἰωαννίνων, οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς ἀνέλαβαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση (1430) «τὴν κρίση τὴν ρωμαϊκῆν».⁶⁹ Δηλαδὴ ἀνέλαβαν νὰ ἐφαρμόσουν στὸ ἐσωτερικὸ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τὸ θετικὸ ἀστικὸ δίκαιο τῶν τελευταίων αἰώνων τοῦ βυζαντίου. Ὁ Νομοκάνοντας τοῦ Μαλαξοῦ καὶ ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενόπουλου ἀποτελέσαν τὶς γραπτὲς πηγὲς αὐτῆς τῆς δικαιοδοσίας.⁷⁰ Στὴν Πελοπόννησο μάλιστα ἡ ἐπικράτηση τῆς Ἐξάβιβλου ἦταν καθολικῆ.⁷¹ Μετὰ δὲ ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευση τῆς δημόδους μετάφρασης τῆς Ἐξάβιβλου τὸ 1744, ἡ χρῆση τῆς γενικεύθηκε στοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς.⁷²

Ἦδη ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα, ἐνδεχομένως καὶ ἐνωρίτερα, οἱ νησιωτικὲς κοινότητες παρουσιάξονται περισσότερο αὐτόνομες καὶ στὸν τομέα τοῦ δικαίου. Ἐχουν ἐπεκτείνει τὴν δικαιοδοσίαν τοὺς σὲ χῶρο τοῦ ποινικοῦ δικαίου, ἄλλοτε παράλληλα μὲ τὴν ἀρμόδια τουρκικὴ ἀρχὴ καὶ ἄλλοτε κατὰ ἀποκλειστικότητα. Τὸ κοινὸν τῆς Μυκόνου ἔχει τὴν ἐξουσία ἀνὰ διαλέγη κάθε χρόνο νὰ βάλῃ κρι-

68. Περὶ τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, βλ. Ἐλευθερία Παπαγιάννη, *Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς περιόδου σὲ θέματα περιοριστικοῦ δικαίου*, τ. 1: *Ἐνοχικὸ δίκαιο - Ἐμπράγματο δίκαιο*, Ἀθήνα 1992, τ. 2: *Οἰκογενειακὸ δίκαιο*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1997.

69. Κωνσταντῖνος Ἀμαντὸς, *ὁ.π.*, σ. 119-120. Τὴ σημασία τοῦ ὄρου «ρωμαϊκὴ κρίσις», ἐξηγεῖ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων καὶ νομομαθὴς Χρυσάνθος Νοταρᾶς (ἔτος ἀνάρρησης 1707) στὸ σύγγραμμά του «Προθεωρία εἰς τοὺς νόμους», Πηνελόπη Στάθη, «Χρυσάνθου Νοταρᾶ Προθεωρία εἰς τοὺς νόμους», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά* 6 (Ἀθήνα 2000) 228-235.

70. Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, *Πρόχειρον νόμων ἢ Ἐξάβιβλος*, ἐπιμ. Κωνσταντῖνος Πιτσάκης, Ἀθήνα 1971, εἰσαγωγὴ Κωνσταντῖνος Πιτσάκης, σ. 4β' -4δ'.

71. Κωνσταντῖνος Πιτσάκης, *ὁ.π.*, σ. 4ε'.

72. Κωνσταντῖνος Πιτσάκης, «Ἀπὸ τοῦ Ἀρμενοπούλου εἰς τὸν Μοντεχρίστον», *Νεο-ἐλληνικὴ Παιδεία καὶ Κοινωνία*, *ὁ.π.*, σ. 335-337.

τή» (1645),⁷³ ἐνῶ λίγο ἀργότερα (1647) ἐπεξεργάζεται ἀναλυτικὴ «ταρίφα» μὲ ποινικὲς καὶ ἀγορανομικὲς διατάξεις.⁷⁴ Τὸ 1818, τὸ εἴς ἄρθρο τοῦ νόμου τῆς Ὑδρας ὀρίζει ὅτι «ὡς κατὰ καιρὸν μπάς κοτζάμπασης δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ κρίνῃ ἀνθρωπὸν τινα, δι' ἀμάρτημα τινα ἐγκληματικόν, ἢ καὶ διὰ χρέος τινα, ἢ καὶ διὰ ὑπόθεσιν τινα ἐμπορικὴν, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα θέλει κριθῶσιν ἀπὸ ὅλην τὴν βουλὴν τῶν κατὰ καιρὸν κριτῶν καὶ ἐκ τοῦ ἐγκαθεζομένου αὐτῶν μπάς κοτζάμπασης. Πᾶσα ἐκδεδομένη ἀπόφασις ἀπὸ τὴν βουλὴν τῶν κατὰ καιρὸν κριτῶν θέλει εἶναι ἀνέκλητος».⁷⁵

Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ διάδοση τοῦ διαφωτισμοῦ ἄλλαξαν τὶς ἰσορροπίες στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κοινοτήτων ποὺ συμμετεῖχαν σὲ μεγάλα ἐπικοινωνιακὰ δίκτυα. Τὸ γνωστὸ συνυποσχητικὸ τῆς κοινότητος τῆς Σμύρνης (1785) ἀναγγέλλει τὴ σταδιακὴ ὑποχώρηση τοῦ κύρους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ὑπὲρ τῆς δικαιοδοσίας τῶν λαϊκῶν ἀρχόντων.⁷⁶ Στὸ ἐξῆς, στὰ ἀρχιερατικὰ ἐκκλησιαστικὰ συμβούλια τῆς Σμύρνης συμμετέχουν καὶ οἱ προσετοί, ἐνῶ «τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας» ἀποφασίζει αὐτοτελῶς (περὶ ὁποίας δὴποτε ὑποθέσεως κοσμικῆς [...], χωρὶς [οἱ ἀποφάσεις του] νὰ ἀναιροῦνται παρὰ τοῦ ἀρχιερέως, ἐκτὸς τῶν κληρονομιῶν καὶ διαφερομένων ἀνδρογύνων).⁷⁷

Στὴν Πελοπόννησο, παρὰ τὴν κάθετη ἀνάπτυξη τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος, οἱ χριστιανοὶ καὶ οἱ τοῦρκοι προσετοί φαίνεται ὅτι δὲν συμμετέχουν ἅμεσα στὴν ἀπονομὴ δικαιοσύνης. Ὡστόσο, σὲ μετεπαναστατικὴ ἐκθεση τῶν προκρίτων τοῦ Νησιοῦ (Μεσσηνίας) γιὰ τὴν προηγούμενη κατάσταση, ἀναφέρεται ὅτι «ἦτον δικαστὴς ὁ ἀρχιερεὺς ἡμῶν [...] συνεδριάζοντων καὶ τῶν προσετώτων κατὰ τὴν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου».⁷⁸ Ὡς τὸ τέλος τῆς τουρκοκρα-

73. Δημητρίου Γκίνης, *Περίγραμμα ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου*, Ἀθήνα 1966, ἀρ. 110, σ. 117.

74. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 134, σ. 127-128.

75. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 667, σ. 279.

76. Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος, «Εἰδήσεις περὶ τῆς κοινότητος καὶ τῆς δημογεροντίας Σμύρνης πρὸ τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821 καὶ ἡ τότε κατὰ τόπους ἀνάπτυξις τοῦ κοινοτισμοῦ καὶ χειραφέτησις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 9 (1961): Δημήτριος Γκίνης, ὅ.π., ἀρ. 470, σ. 224.

77. Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος, ὅ.π., σ. 13.

78. Ἀναφορὰ 22.12.1833: Κωνσταντῖνος Πιτσάκης, *Πρόχειρον νόμων ἢ Ἐξάβιβλος*, ὅ.π., σ. 4ε' καὶ Δημήτριος Γκίνης, ὅ.π., ἀρ. 901, σ. 348. Ὡστόσο, σχετικὰ μὲ τὶς ἀναφορὰς αὐτὲς ὁ νομοδιδάκκαλος καὶ πολιτικὸς Παῦλος Καλλιγὰς (1814-1896) εἶχε διατυπώσει ἔντονες ἐπιφυλάξεις: «...δὲν ὀνομάζω συλλογὴν ἐθίμων τὴν σειρὰν τῶν μυθολογιῶν, ἢ ὅποια ἐπὶ Μάουρερ ἀπατηλῶς πως συνετάχθη...», *Μελέται νομικαί, πολιτικαί, οἰκονομολογικαί, ἱστορικαί, φιλολογικαί, κλπ. καὶ λόγοι ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει καὶ τῇ Βουλῇ... ἐκδιδόμενοι ὑπὸ Γεωργίου Π. Καλλιγᾶ*, τ. Α', Ἀθήνα 1899, σ. 449. Τὸ παραπάνω παράθεμα ἐπισημαίνεται στὸ ἄρθρο τοῦ Κωνσταντῖνου Πιτσάκη, «Πολιτικὸν νόμον αἴφνης προ-

τίας, σύμφωνα με τις πηγές που έχω συμβουλευθεί, ο ρόλος των χριστιανών προκρίτων της Πελοποννήσου στην άπονομη δικαιοσύνης παραμένει βοηθητικός και εξαντλείται στη μεσολάβηση ανάμεσα στα ενδιαφερόμενα μέρη και τους δύο πόλους της δικαστικής εξουσίας, δηλαδή τις όθωμανικές αρχές (δικαστικές ή διοικητικές⁷⁹) και την εκκλησία. Η μεσολάβηση του Άνδρέα Λόντου για τη διευθέτηση ιδιωτικών χρεών για τα όποια είχε ήδη επιληφθεί η όθωμανική δικαιοσύνη,⁸⁰ τα διαβήματα του Ρήγα Παλαμής προς το Πατριαρχείο για την έπιβολή ή την άρση άφοριστικών,⁸¹ αλλά και δύο υποθέσεις από το *Ιστορικό Αρχείο Ύδρας* που άφοροῦσαν οικονομικές διαφορές στις όποιες ένχοντο πελοποννήσιοι, φανερώνουν αυτόν ακριβώς τον ένδιάμεσο ρόλο.⁸²

Η άπουσία των χριστιανών προσετων από τις διαδικασίες προσφυγής που σχολιάζει ο Pouqueville συνηγορεί ύπερ της περιορισμένης σημασίας τους στον τομέα αυτό.⁸³ Πάντως τόσο οί τουρκοί όσο και οί χριστιανοί κοινοτικοί άρχοντες ανάλάμβαναν τόν ρόλο των αίρετων κριτών σε διαφορές άστικού δικαίου.⁸⁴

κύπτοντα εις φώς έξ άρχαιολογικής άνασκαφής έν τοίς βυζαντινοίς χειρογράφοις — Μνήμη Άναστασίου Χριστοφιλοπούλου», *Digesta* 3 (2000) 76.

79. «Ο ίδιος [ό βοιβόντας] λόγω εύταξίας έτιμωροῦσε και τά γενόμενα πταισματα, έφυλάκωνεν, επαίδευε διά ραβδισμών και άπολάμβανε παρά των πταιόντων διά τής βίας και προστίματα τινά, πάντοτε όμως διά άνοχής του προσετου και τής συναιέσεως αυτού», Παναγιώτης Παπατσώνης, *ό.π.*, σ. 30. Βλ. και παρακάτω, σημ. 86.

80. Άνδρέας Λόντος, *ό.π.*, σ. 59, 60, 63, 64.

81. Βλ. παρακάτω, σημ. 93, 94.

82. (6 Όκτωβρίου 1815, Τριπολιτζά), ό καϊμακάμης [άναπληρωτής του πασά] Μορέως Μουσταφάς ζητά με έπιστολή του προς την κοινότητα Ύδρας την έκδοση «δύο ραγιάδων [...που] κατέφυγον αυτού και κάμνωσι τόν άλισβερίσι των και εκ τούτου προξενείται ζημία άφόρητος εις τόν ένάγοντα». Την ύπόθεση άκολουθεί συνοδευτική έπιστολή με τις ύπογραφές του δραγουμάνου Μορέως και των προσετων Σωτηρίου Νοταρά, Άνδρέα Ζαήμη, Σωτήρου Κουγιά και Νικολάου Περρούκα. Άντώνιος Αιγνός, *Άρχείον τής κοινότητας Ύδρας*, τ. 5 (1813-1837), Πειραιάς 1924, σ. 236, 237. Σε μία άλλη έπιστολή προς την ίδια αρχή και με την ίδια ήμερομηνία, ό δραγουμάνος Μορέως και οί προσετοι Άνδρέας Ζαήμης, Νικόλαος Περρούκας και Γρηγόριος Παπαφωτόπουλος, ζητούν «έλεος ύπομονής» για τόν «Γιάννη Κοτίνην, Καλαβρυτινόν κτίστιν [...] όστις δέν άρνείται τόν χρέος του, ειμή ών έν πενία [...] με τόν να έχη να λαμβάνει 458 γρόσια παρά του κύρ Άναγνωστου Γκορογιάννη [...] επικαλείται την δικαιοσύνην σας [...]». «Άν δέ ό κύρ Γκορογιάννης άρνείται τόν χρέος του, ως άποστειλη έναν των υιών του εις τόν Μέγα Σπήλαιον, να δεχθή άφορισμόν [...]». Στο ίδιο

83. «Heureux les grecs, qui se contentent de la décision paternelle de leurs évêques, ou de l'arbitrage de leurs amis! car si leur esprit contentieux, les fait recourir au tribunal des cadis ils s'exposent aux amentes et aux vexations de ces magistrats. Ces considérations, ne peuvent cependant empêcher les Moraïtes d'aimer les procès», F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage en Morée*, *ό.π.*, τ. 1, σ. 350.

84. Στο ίδιο, και επίσης Mouradja d'Ohsson, τ. 3, *ό.π.*, σ. 232-233 και Δημήτρης Σιάτρας, *Έλληνικά κοινοτικά δικαστήρια κατά την τουρκοκρατία*, Βόλος 1997, σ. 48, 49.

Ἡ ἀπόφαση τῶν αἰρετῶν κριτῶν ἦταν νόμιμη καὶ ἐκτελεστή. Σὲ περίπτωσι δὲ πού τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη κατέφευγαν ἐκ τῶν ὑστέρων στὸ δικαστήριο, ὁ δικαστὴς ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἐπικυρώσει τὴν προηγούμενη ἀπόφαση τῶν αἰρετῶν κριτῶν καὶ νὰ ἐπιβλέψει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς.⁸⁵ Ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε αὐστηρὴ διάκριση ἐξουσιῶν⁸⁶ καὶ ἀκόμη ἐπειδὴ ἰσχυρὰ συστήματα προστασίας διέτρεχαν κάθετα ὀλόκληρη τὴν ὀθωμανικὴ κοινωνία, τὸ γράμμα τοῦ νόμου ὑποχωροῦσε ὑπὲρ μιᾶς πολὺπλοκῆς καὶ δαπανηρῆς διαδικασίας.

Γιὰ τὶς περιουσιακὲς καὶ ἄλλες διαφορές, οἱ χριστιανοὶ πρόκριτοὶ ἀπειθύνονταν «διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ἐξόδων»⁸⁷ σὲ ὀλόκληρη τὴ δικαστικὴ καὶ διοικητικὴ ἱεραρχία. Ἀπὸ τὸ κατάστιχο τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τοῦ Ρήγα Παλαμῆδῃ παραθέτω τοὺς τίτλους καὶ τὶς ἀποφάσεις πού κατοχυρώναν μόνον τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ οἰκοπέδου τῆς κατοικίας του στὴν Τριπολιτσά. Εἶναι ἐντυπωσιακὴ ἡ ποικιλία τῶν τίτλων καὶ τῶν «ἀρμόδιων» ἀρχῶν. Ἡ ἴδια ποικιλία ἐπιστρατεύεται γιὰ νὰ κατοχυρώσει κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα περιουσιακὰ στοιχεῖα τῆς οἰκογένειας.

«[...] Τὰ σενέτια τοῦ νταβᾶ τοῦ Γιώργη Κουγιᾶ καὶ παιδιῶν του. “Ἐν ἀρζουχάλι τῆς μητρός μου μπουγιουρτισμένο καὶ ἐπάνω του ἰλάμι γινομένο κόνοντας χούκιμι ἐπάνω σ’ ὄλο τὸ σπίτι ὅπου ὁ Γιώργης Κουγιᾶς παρὰ τοῦ ποτὲ Ματθαίου εἶχεν ἀγοράσει χιλᾶφι σερί. “Ἐν χοτζέτι μπουγιουρτισμένο κατ’ ἔνοιαν τοῦ ἰλαμίου. “Ἐν ἴσον συνοδικοῦ ὅπου οἱ κληρονόμοι τοῦ Γιώργη Κουγιᾶ ἤφεραν κατ’ ἐμοῦ καὶ τῆς μητρός μου. “Ἐν ἐξοφλητικὸν γράμμα τῶν κληρονόμων του, ὅτι ἐπληρώθησαν τὴν τιμὴν τοῦ τόπου των πῆχες ἕως 150 καὶ νταβᾶς πλέον δὲν τοὺς μένει, ἔν χοτζέτι ὅπου οἱ αὐτοὶ κληρονόμοι εἰς τὸν μεχκεμὲ τῆς Τριπολιτζᾶς μοῦ ἔδωσαν κόνοντας κεφιγιμὲ καὶ ἰβρά ἀπὸ τὸν ἄνωθεν τόπον».⁸⁸

Γιὰ τὶς ὑποθέσεις τῶν ραγιᾶδων πού δὲν ἀπασχολοῦσαν τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς οἱ χριστιανοὶ ἄρχοντες ἀπειθύνονταν στὴν Πατριαρχικὴ Σύνοδο⁸⁹ ἢ ὁποῖα

85. Mouradja d’Ohsson, ὁ.π.

86. «Le pacha rendait la justice en personne, il se prononçait sur l’administration, grevait, maculait, faisait pendre ou bastonner; absolvait enfin, car il réunissait tous les pouvoirs», F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage en Morée*, τ. 1, ὁ.π., σ. 53. Βλ. καὶ σημ. 79, καθὼς καὶ Μιχαὴλ Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 29. Γιὰ τὶς διοικητικὲς ἀρμοδιότητες τῶν ἱεροδικαστῶν, Ky. Kaldy Nagy, ἄρθρο kâdî, *Encyclopédie de l’Islam*, 2ῆ ἔκδοσις, τ. 4, σ. 391-392.

87. Τὴν ἔκφραση χρησιμοποιοεῖ ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ.π., σ. 60.

88. «Κατ’ ὄνομα κατάστιχο τῶν σενετιῶν ὅπου εἰς χεῖρας Σιὸρ Χανὲν Πολίτη ἀφήνω: 1818: Νοεμβρίου: Τριπολιτζά», ΓΑΚ, Γ1β, ὁ.π., ἔγγραφο 186. Ἐξηγητῶ τοὺς τουρκικοὺς ὄρους τοῦ κειμένου: *sened*: τίτλος ἰδιοκτησίας, *dava*: δίκη, *arzuhal*: αἵτηση, ἀναφορά, *buyuruldu*: διαταγὴ ὑψηλοῦ ἀξιωματοῦχου πρὸς κατώτερους, *ilâm*: ἀπόφαση δικαστηρίου, γνωστοποίηση, *hüküm*: δικαστικὴ ἀπόφασις, *hilâfi şer’î*: παράνομα, *hüccet*: βεβαίωσις, *mehkeme*: δικαστήριον, κόνοντας *kefyiyye* καὶ *ibra’*: δηλώνοντας ὅτι δὲν συνεχίζουσι τὴ διεκδίκησι καὶ ὅτι ἔχουσι εἰσπράξει τὴν ἐξόφλησι.

89. «Ὁ Πατριάρχης καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ ἀνώτατος κριτὴς τῶν ἐλλήνων τῆς Βασιλευσύης. (Τοιαύτην εἶχον δύναμιν καὶ οἱ ἐπίσκοποι εἰς τὰς ἐπαρ-

μπορούσε να επιβάλει την έσχάτη των εκκλησιαστικῶν ποινῶν, δηλαδή τὸν ἀφορισμὸ⁹⁰ ἀλλὰ καὶ ποιινὲς κράτησης, ὅπως «νὰ πέμπη τοὺς ἐνόχους εἰς τὸ ναυπηγεῖον (τὸ γνωστὸν κάτεργον) χωρὶς νὰ δίδῃ λόγον. [...] νὰ ἐξορίζῃ τοὺς ἐνόχους ἢ νὰ τοὺς κλείῃ εἰς τὰ φρούρια ζητῶν [ὁ Πατριάρχης] τὴν ὑποχρεωτικὴν συγκατάθεσιν τῆς Πόρτας».⁹¹ Οἱ χριστιανοὶ κοινοτικοὶ ἄρχοντες κατέβαλλαν προσπάθειες ὥστε οἱ χριστιανικὲς διαφορὲς νὰ μὴν ἐκδικάζονται ἀπὸ τὰ ὀθωμανικὰ δικαστήρια.⁹² Ὁ Ρήγας Παλαμήδης, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Μονεμβασίας στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ καὶ ἀνεπίσημα τῆς Τριπολιτσᾶς λόγῳ ἐντοπιότητάς, ἀπὸ τὸ 1819 ὡς καὶ τὸ 1820, διαπραγματεύεται δύο ἀφορισμοὺς γιὰ περιουσιακὲς διαφορὲς. Τὸν πρῶτο κατὰ παραγγελία τοῦ προεστοῦ Τριπολιτσᾶς καὶ θείου τοῦ Σωτήρου Κουγιᾶ⁹³ καὶ τὸν δεύτερο σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίαις τοῦ προεστοῦ Μονεμβασίας Παναγιωτάκη Καλογεραῖ.⁹⁴ Ὁ περιορισμένος ἀριθμὸς τῶν ἀφοριστικῶν, δηλώνει ἐνδεχομένως, ὅτι ἡ βαρύτητα τῆς ποιινῆς δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀλόγιστη χρῆση τῆς ἀπὸ τὶς κοινοτικὲς ἀρχές.⁹⁵ Αὐτὸ προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν προσεκτικὴ διατύπωση τῆς τελευταίας περιπτώσεως:

«ὄθεν ὁ ρηθεὶς πτωχὸς Παναγιώτης Κράσης ζητᾶ ἕνα συνοδικὸν ἐπιτίμιον φανερόντας ὅτι ἂν ὁ Κυριάκος Κράσης ἐπικρατᾷ δικαίως τὴν κληρονομίαν τοῦ ἀυταδέλφου τοῦ Παναγιώτου Κράσης, τὴν πατρικὴν καὶ τὴν μητρικὴν του νὰ εἶναι συγχωρημένος καὶ εὐλογημένος. Εἰ δὲ καὶ ἀδίκως τὴν ἐπικρατᾷ καὶ φέρνῃ προφάσεις διαβολικὰς καὶ ἀφορίζεται συνοδικῶς ὁ Κυριάκος Κράσης ἕως οὗ νὰ δώσῃ τοῦ πτωχοῦ Παναγιώτου Κράσης τὴν πατρικὴν καὶ μητρικὴν κληρονομίαν ὅπου ἀδίκως τοῦ ἐπικρατεῖ. Ὅθεν παρακαλῶ αὐθέντα μου νὰ μᾶς ἐβγάλετε ἕνα συνοδικὸν φοικῶδες ἐπιτίμιον».⁹⁶

χίας των). Ἐξετέλει τὰ καθήκοντά του μὲ μίαν Σύνοδον συγκειμένην ἀπὸ τοὺς πρώτους αὐλικούς του Ἱερωμένους καὶ Λαϊκούς. Τὸ δικαστήριον ἤνοιγε δις τῆς ἐβδομάδος μὲ τὴν μεγαλύτεραν ποιμπὴν καὶ ἦσαν ἐπίσης τῆς ἀρμοδιότητός του καὶ πολιτικαὶ καὶ ἐγγληματικαὶ ὑποθέσεις [...]. Τὸ Μέγα Δικαστήριον τῆς Μεγάλῃς Συνόδου, εἶχε τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τοῦ ν' ἀποφασίζῃ καὶ ἐκκλησιαστικὰς καὶ κοσμικὰς ὑποθέσεις», Ἰωάννης Φιλήμων, *Λοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας*, Νάυπλιον 1834, σ. 32.

90. Παναγιώτης Μιχαηλάρης, *Ἀφορισμὸς, ἡ προσαρμογὴ μιᾶς ποιινῆς στὶς ἀναγκαῖότητες τῆς τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1997, καὶ Ἀριάδνη Γερούκη, «Ὁ φόβος τοῦ ἀφορισμοῦ», *Τὰ Ἱστορικὰ* 5/8 (1988) 53-68.

91. Ἰωάννης Φιλήμων, ὁ.π.

92. (1754), Ἐπιστολὴ τοῦ Καπουκεχαγιᾶ τῆς Σύρου πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους προεστούς, Δημήτριος Γκίνης, ὁ.π., ἀρ. 363, σ. 190. (1819), Ἀπόφασις προεστώτων Αἰγίνης, *στό ἴδιο*, ἀρ. 673, σ. 280.

93. ΓΑΚ, Γ1β, ὁ.π., 15 Μαΐου 1819, ἔγγραφο 181.

94. Στὸ ἴδιο, 2 Ἀπριλίου 1820, ἔγγραφο 161.

95. Πρόθεση τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν καὶ τῶν νομοκανονολόγων ἦταν νὰ ἀνακόψουν τὴν εὐρύτατη χρῆση τοῦ ἀφορισμοῦ κατὰ τὴν τουρκοκρατία. Παναγιώτης Μιχαηλάρης, ὁ.π., σ. 138. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐνδεχομένως νὰ συμμερίζονταν καὶ οἱ κοινοτικὲς ἀρχές οἱ ὁποῖες, οὕτως ἢ ἄλλως, ἐπιτελοῦσαν ἐνδιάμεσους καὶ ἐξισοροπητικούς ρόλους.

96. ΓΑΚ, Γ1β, ὁ.π., 2 Ἀπριλίου 1820, ἔγγραφο 161.

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1820, ὁ Ρήγας Παλαμῆδης ἀναλαμβάνει νὰ μεσολαβήσει ὥστε νὰ ἐκδοθεῖ συγχωρητικὸ γιὰ τὸν ἀφορισμὸ πού εἶχε ἐπιβληθεῖ σὲ ὀλόκληρο τὸ χωριὸ Βάτικα, μετὰ τῆ δολοφονία ἐνὸς ἱερωμένου.⁹⁷ Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι ὁ ἀφορισμὸς τιμωρεῖ ἔγκλημα ποινικοῦ χαρακτήρα, ἐνδεχομένως κατ' ἐξάιρεση (ἢ παράλληλα πρὸς τὴν ποινὴ τοῦ ἱεροδικαστηρίου), ἐπειδὴ θιγόμενον μέρος εἶναι ἡ ἐκκλησία.⁹⁸ Ἡ ὀθωμανικὴ δικαιοσύνη ἐπεμβαίνει μόνον κατόπιν καταγγελίας⁹⁹ σὲ ἐγκλήματα πού δὲν θίγουν τὸ δημόσιο, ὥστόσο, καμμία διάταξη τοῦ ποινικοῦ κώδικα¹⁰⁰ καὶ τῶν προνομιακῶν ὀρισμῶν δὲν παραχωρεῖ δικαιώματα ποινικῆς δικαιοδοσίας στὶς ὑπόδουλες κοινότητες. Σὲ μία ἄλλη περίπτωση ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ μουσουλμάνο ἀτόχο 300 στρεμμάτων γῆς στὴν Στεμνίτσα καὶ ἔταν ἀπὸ τοὺς θεῖους τοῦ Παλαμῆδη ρυθμίζεται ὑπὲρ τῆς πρώτης μὲ πατριαρχικὴ ἐπιστολὴ καὶ συνοδικὸ ἐπιτίμιο.¹⁰¹ Παρατηροῦμε δηλαδὴ τὸ ἐξῆς παράδοξο, ἡ ἐκκλησία διευθετεῖ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ χριστιανὸ καὶ μουσουλμάνο, γεγονός πού θέτει σὲ ἀμφισβήτηση τὴν ἐκτελεστικὴ δύναμη τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, τουλάχιστον σὲ θέματα περιορισμένης σημασίας. Ἴσως θὰ ἦταν ὀρθότερο νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ ἀπονομὴ δικαιοσύνης στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ρυθμίζεται ἀπὸ σαφεῖς ἀρχές καὶ κανόνες, ὑπόκειται ὅμως στοὺς συσχετισμοὺς τῶν δυνάμεων καὶ τῶν συγκυριακῶν συμφερόντων τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Τὰ παραδείγματα πού προηγήθηκαν ἀλλὰ καὶ αὐτὰ πού ἀκολουθοῦν τὸ ἐπιβεβαιώνουν.

Ἡ ἀπονομὴ δικαιοσύνης στὸν Μοριά ἐπιχειρεῖται μὲ διάφορους τρόπους καὶ διακανονισμοὺς ἀνάμεσα στοὺς φορεῖς τῆς ἐξουσίας. Τὰ ἀδικήματα καταλήγουν συχνά, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ «ἡ Στατιστικὴ τῆς ἐπαρχίας Μονεμβασίας», σὲ πρόστιμα πού ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὸν βοεβόδα σὲ ὀλόκληρη τὴν κοινότητα,¹⁰² καθὼς στὶς περιπτώσεις πού δὲν ἐξιχνιάζονται λειτουργεῖ ἡ συλλογικὴ εὐθύνη τῶν κοινοτήτων. Καὶ αὐτὸ γιατί, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Rouqueville, οἱ κοινοτικὲς αὐθεντίες (ἢ σωστότερα οἱ συλλογικὲς ἀλληλεγγυότητες) ὄφειλαν νὰ τὰ εἶχαν ἀποτρέψει.¹⁰³ Οἱ χρηματικὲς ποινὲς ἦταν διαδεδομένες καὶ προ-

97. Στὸ ἴδιο, 25 Νοεμβρίου 1820, ἔγγραφο 160.

98. Σύμφωνα μὲ τὸ βυζαντινὸ δίκαιο, «ἡ Ἐκκλησία εἶχε γενικὴ δικαιοδοσία ὡς πρὸς τοὺς κληρικούς», Ἐλευθερία Παπαγιάννη, *Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων...*, ὅ.π., τ. 1, σ. 1.

99. Mouradja d'Ohsson, ὅ.π., σ. 249 καὶ Ἀντώνης Ἀναστασόπουλος, Ἐλένη Γκαρά, «Ὄθωμανικὲς ἀντιλήψεις περὶ ἐγκλήματος καὶ τιμωρίας», *Μνήμων* 21 (1999) 39.

100. Mouradja d'Ohsson, ὅ.π., σ. 236-281.

101. ΓΑΚ, Γ1β, ὅ.π., ἔγγραφο 186.

102. Στατιστικὴ Μονεμβασίας, ὅ.π., σ. 49/74, 58/83· Ἐλένη Μπελιᾶ, ὅ.π., σ. 111-112.

103. «Les villages sont en entier responsables des assassinats qui se commettent sur leur territoire: on présume toujours qu'ils auraient pu l'empêcher», F. C. H.

βλέπονταν από την ποινική νομοθεσία.¹⁰⁴ Στην ουσία οι ποινές αυτές ικανοποιούσαν τα ενδιαφερόμενα μέρη που ανήκαν στην κορυφή της διοικητικής και κοινωνικής ιεραρχίας και γι' αυτό είχαν γενικευθεί. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θεσμοθετούσαν ταξικές ανισότητες στην άπονομή της δικαιοσύνης, καθώς δεν είχαν όλοι, και ιδιαίτερα οι αγροτικοί πληθυσμοί, τη δυνατότητα να ανταποκριθούν στην τελική «τιμή» του έγκλήματος, είτε το είχαν διαπράξει, είτε είχαν κριθεί υπεύθυνοι σύμφωνα με την αρχή της συλλογικής ευθύνης. Όπως μάς πληροφορεί ο Mouradja d'Ohsson ή «τιμή του αίματος», δηλαδή του φόνου, ήταν καθορισμένη στην αντίστοιχη αξία των 100 καμηλών.¹⁰⁵ Αν υπολογίσουμε, όμως, ότι τις παραμονές της επανάστασης ένα από τα καλύτερα άλογα κόστιζε περίπου 500 γρόσια,¹⁰⁶ ενδέχεται το πρόστιμο που πλήρωσαν οι Δεληγιανναίοι στην περίπτωση που αναφέρεται παρακάτω να ανταποκρίνεται σε μία συμβιβαστική τιμή.¹⁰⁷ Αποτελεί όμως μόλις το 28% της συνολικής σχετικής δαπάνης. Το 1768 ολόκληρο το χωριό Μπεζάνι στη Μονεμβασία έβαλε τη γη του υποθήκη για να ξεπληρώσει 15.000 γρόσια, πρόστιμο για το φόνο ενός μουσουλμάνου στην περιοχή του.¹⁰⁸

Παρότι λοιπόν οι χρηματικές ποινές ήταν καθορισμένες, ή διοίκηση και οι δικαστικές αρχές έπωφελούνταν από τα υπέρογκα πεσκέσια, το θιγόμενο μέρος προσπαθούσε να αποσπάσει ύψηλή αποζημίωση, και οι «πλούσιοι» ένοχοι απαλάσσονταν από την εκτέλεση, τη φυλάκιση και τις σωματικές ποινές. Και επειδή οι έμπλεκόμενες εξουσίες είχαν συμφέρον να εισπράξουν όπωσδήποτε και την ποινή και τα πεσκέσια, αλλά και να αποσοβήσουν τον κίνδυνο ταρχών και αντιποίνων, προωθούσαν συμβιβαστικές λύσεις. Κόστος είχαν επίσης και οι διαδικασίες άπονομής δικαιοσύνης από τις χριστιανικές αρχές, όπως και

L. Rouqueville, *Voyage en Morée*, β.π., τ. 1, σ. 239. Με μια πρώτη ματιά, ή αρχή της συλλογικής ευθύνης βρίσκεται σε αντίθεση με την οθωμανική αντίληψη της χριστιανικής εκπροσώπησης που περιγράψαμε προηγούμενως (βλ. σημ. 31). Η έννοια της συλλογικής ευθύνης ενδέχεται να προκύπτει από την ισλαμική αντίληψη περί θρησκευτικής κοινότητας (στά τουρκικά cemaat) και από το δεσμευτικό χαρακτήρα που έχει για τα μέλη της ή κοινότητα αυτή, Louis Gardet, *L'Islam. Religion et communauté*, Παρίσι 1967.

104. «da peine pécuniaire ou le prix du sang consiste dans la valeur de cent chameaux et la peine expiatoire dans l'affranchissement d'une esclave musulmane», Mouradja d'Ohsson, β.π., σ. 243, και σ. 251. Είναι προφανές ότι μουσουλμάνους σκλάβους μπορούσαν να έχουν μόνο οι μουσουλμάνοι άρχοντες.

105. Στο ίδιο.

106. «1818: Ίουνίου 23: σημειώ τα όσα εξ ύποθέσεων όσπιτίου λαμβάνω [...] από τον ίδιον διά τὸ ἄτι τοῦ μακαρίτου γρόσια 500 [...] 1819: Ίουλίου 30: από τὴν πώλησιν ἄτιου γρόσια 500», 'Εταιρεία Φίλων τοῦ Λαοῦ, 'Αρχεῖο Δεληγιάννη, β.π., III (Λογαριασμοί), φάκελος 1, υποφάκελος 6, έγγραφο 4.

107. Βλ. παρακάτω, σημ. 109, 110.

108. Στατιστική Μονεμβασίας, β.π., σ. 49/74. 'Ελένη Μπελιᾶ, β.π., σ. 106.

ὄλες οἱ προεστικές διαμεσολαβήσεις. Γιὰ ὅσους δὲν εἶχαν νὰ πληρώσουν ὑπῆρχε ὁ δρόμος τῆς καταχρέωσης.

Οἱ Δεληγιανναῖοι, κατηγορούμενοι γιὰ ἠθικὴ αὐτοურγία σὲ φόνους Τούρκων στὴν Ἀλωνίσταινα κατάφεραν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν κατατρεγμὸ τῶν συγγενῶν, καταβάλλοντες σ' αὐτοὺς εἴκοσι χιλιάδες γρόσια.¹⁰⁹ «Καὶ οὕτω μᾶς ἔδωσαν ἐγγυητὰς ἑπτὰ ἀγάδες πρώτης τάξεως καὶ ἐν ἐπίσημον δικαστικὸν ἐγγραφον, ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς δὲν ἔχουν καμίαν ἀπαίτησιν ἀπὸ ἡμᾶς διὰ τὸν φόνον τῶν τέκνων τους. Ἐξοδεύσαμεν δὲ εἰς τὸν βεζύρη, εἰς τὸν κιαχαγιαμπην, εἰς τὸν μουμπασίρη, εἰς τὸν βοιβόδαν, καδὴν, εἰς τοὺς μπέηδες καὶ ἀγάδας καὶ λοιπούς, διὰ τὴν προστασίαν καὶ συνδρομὴν τὴν ὅποιαν μᾶς ἔδωκαν ὑπὲρ τὰς πεντήκοντα χιλιάδες γρόσια».¹¹⁰ Οἱ Παπατσωναῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀντιδικοὶ τους, κάθε φορὰ πὺ σύρονταν στὰ δικαστήρια μὲ τὴν κατηγορία (ἢ τὴν πρόφασιν) καταχρήσεων κατέβαλλαν ἀστρονομικὰ ποσά.¹¹¹

Κατάχρηση χρηματικῶν ποινῶν ἐπισημαίνει «ἡ Στατιστικὴ Μονεμβασίας» μὲ σκοπὸ τὴν ἰδιοποίησιν χριστιανικῶν γαιῶν.¹¹² Ὁ Ρήγας Παλαμῆδης στὴ Στατιστικὴ Τριπολιτσᾶς ἀναφέρει ἕναν ἰδιότυπο ὅσο καὶ καταχρηστικὸ τρόπο ἀπονομῆς δικαιοσύνης: «Ὁ Χαμουτζὰ πασάς, δηλαδὴ ὁ κύριος τοῦ χωρίου, ὅποταν ἀπόκτησε τὸ χωρίον τοῦτο [Βουνὸ] μὲ τὰ λοιπά, ἀπόκτησε καὶ 10.000 πρόβατα, τὰ ὅποια χρονολογοῦνται ὡς ἐξ ἀδικημάτων. Ἦτοι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του οἱ πταίνοντες ἔμενον τακτικῶς νὰ τοῦ χρεωστοῦν τόσα πρόβατα κεφιλτικά».¹¹³

Σὲ αὐτὲς τίς συνθήκες οἱ χριστιανοὶ καὶ οἱ Τούρκοι κοινοτικοὶ ἄρχοντες, ὡς φορεῖς τοπικῆς ἐξουσίας ἢ ὡς διαμεσοβαλητὲς πρὸς τοὺς ἐπίσημους φορεῖς τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας ἐπηρέαζαν τὴν ἀπονομὴ δικαιοσύνης. Ὁ Σουλεϊμάν Πενάχ Ἐφέντη, κατηγορεῖ τοὺς μοραῖτες ἀγιάνηδες ὡς κακόβουλους καὶ στρεψοδικεῖς, ἐπειδὴ διατηροῦσαν μόνιμα ψευδομάρτυρες στὰ δικαστήρια.¹¹⁴ Ἄλλοῦ

109. Κανέλλος Δεληγιάννης, *ὁ.π.*, σ. 89.

110. *Στὸ ἴδιο*.

111. Παναγιώτης Παπατσώνης, *ὁ.π.*, σ. 32-34.

112. «Τῆς πλεονεξίας ταύτης τὸ κέρδος ἔφερε τοὺς Τούρκους εἰς τόσην κατάχρησιν, ὥστε ἕκαστος ἐπροσπάθει μὲ ὅποιονδήποτε τρόπον νὰ περιπλέξῃ τὸν Ἕλληνα εἰς μικρὸν χρέος πρὸς αὐτὸν καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ὀλίγην γῆν τὴν ὅποιαν τυχὸν ἐβλεπε νὰ ἔχη ὁ Ἕλληνας [...] πολλοὶ ἐβιάζοντο μὲ αἰτίαν μικρὰν ἐγκλήματος καταδικαζόμενοι νὰ πωλῶσιν τὴν γῆν τὴν ὅποιαν ἐπεθύμουν δυνατοὶ Τούρκοι [...]», Στατιστικὴ Μονεμβασίας, *ὁ.π.*, σ. 51/76· Ἐλένη Μπελιᾶ, *ὁ.π.*, σ. 107.

113. ΓΑΚ, Γ1α, *ὁ.π.*, Μητρόπολις Τριπολιτζᾶ, «Χωρία καριγιέδες», σ. καταστήχου, 133, 134, [κεφιλτικά: ὡς ἐγγύηση].

114. Süleyman Penah Efendi, «Mora ihtilâli Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası», *Türk Tarih Vesikaları* 10 (Κωνσταντινούπολη 1942-1943) 316 καὶ Νεοκλῆς Σαρρῆς, *Προεπαναστατικὴ Ἑλλάδα καὶ Ὀσμανικὸ κράτος, ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Σουλεϊμάν Πενάχ Ἐφέντη τοῦ Μοραῖτη*, Ἀθήνα 1993, σ. 260.

καταγγέλλει ότι οι ραγιάδες δεν έπρεπε να φυλακίζονται στα κονάκια των άγιάνηδων.¹¹⁵

Η πιο σημαντική αλλά έμμεση συμμετοχή των χριστιανικών κοινοτήτων του Μοριά στη διαδικασία άπονομής δικαιοσύνης και τις αποφάσεις των δικαστικών αρχών, ήταν το προνόμιο τους να επιλέγουν και η υποχρέωσή τους να συντηρούν τον καθή της έπαρχίας. Είδαμε ότι τουλάχιστον από το 1645 («το κοινόν τής Μυκόνου» είχε το δικαίωμα αυτό.¹¹⁶ Ένα κείμενο του 1796, περιέγραφε ανάμεσα στα άλλα προνόμια τής έπαρχίας Πατρών («το δικαίωμα των ραγιάδων να εκλέγουν (και να συντηρούν) τον καθή και τον βοεβόδα τής πόλης».¹¹⁷ Ο γάλλος πρόξενος τής Κορώνης Taitbout, σημειώνει σε έπιστολή του (7/10/1788) ότι η πόλη τής Καλαμάτας αποτελούσε «ένα είδος άριστοκρατικής δημοκρατίας ύποταγμένης στο Σουλτάνο, στο όνομα του όποιου άπονεμει δικαιοσύνη ένας καθής που επιλέγεται από την έλληνική κοινότητα και η όποια κάθε χρόνο αγοράζει το άξίωμα αυτό για όποιον θεωρεί κατάλληλο».¹¹⁸ Ακόμη και αν υποθέσουμε ότι οι δύο αυτές περιοχές άπολάμβαναν ιδιαίτερο καθεστώς άυτονομίας,¹¹⁹ η έπαρχία Μονεμβασίας —περιοχή με ισχυρή τουρκική μειονότητα, «κάστρο βασιλικό»,¹²⁰ όπως τή χαρακτηρίζει ο τουρκος προεστός της Μουσταφά μπέης, Χασάνμπεη Ζαδές— είχε επίσης το δικαίωμα να επιλέγει τον δικαστή της.

Παρόλα αυτά στην *Encyclopédie de l'Islam*, περιγράφεται μια πολύ άσστηρή διαδικασία διορισμού των ίεροδικαστών.¹²¹ Και έδω όπως και σε άλλες περιπτώσεις (μερικά παραδείγματα είδαμε προηγουμένως), η όθωμανική νομιμότητα δεν έβρισκε τήν άκριβή της έφαρμογή στην πράξη. Είναι πολύ πιθανό,

115. Süleyman Penah Efendi, *ό.π.*, σ. 317 και Νεοκλής Σαρρής, *ό.π.*, σ. 262.

116. Βλ. παραπάνω, σημ. 73.

117. Σπύρος Άσδραχάς, *Έλληνική Κοινωνία και Οικονομία ιη' και ιθ' αιώνας*, Άθήνα 1982, σ. 166.

118. Archives Nationales de France, *ό.π.*, ύποσειρά BI-473, φ. 169 v.

119. Για το ιδιαίτερο καθεστώς τής Πάτρας: Σπύρος Άσδραχάς, *ό.π.*, σ. 166, 167· για τήν άυτονομία τής Καλαμάτας: «L'administration de Calamata est entre les mains des Grecs qui présentent à la simple approbation du vizir la nomination des chefs qu'ils se choisissent [...] ils n'ont parmi eux des Turcs qu'un voïvode et quelques janissaires qui sont plutôt leurs stipendiés que leurs mattres puisqu'ils peuvent les faire révoquer»: F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, τ. 6, Παρίσι 1826-1827, σ. 49.

120. Γράμμα προς τον Ρήγα Παλαμήδη, με άφορμή τήν μετακίνηση του άνεπιθύμητου καθή Άλή μπέη, (βλ. και παρακάτω σημ. 124): «[...] άποφασίσαμε μυστικά όπου να του δοθί ένας τόπος και να έλθι από το κρατεόν δοβλέτι ένας μαζός τζαούσις [είδικός άπεσταλμένος] να ντόν σικίσι από έδδ και να ήνε το νέφι [έξορία] του εις άλαργινόν τόπον δια να ήσιχάσι ένα βιλαέτι και να μι χαλάσι ένα κάστρον βασιλικόν [...]», ΓΑΚ, Γ1β, *ό.π.*, 2 Άπριλίου 1820, έγγραφο 161.

121. Ky. Kaldy Nagy, *Άρθρο kâdi*, *ό.π.*, σ. 391.

οὐ χριστιανικὲς κοινότητες νὰ προμηθεύονταν τὶς πράξεις διορισμοῦ τῶν κριτῶν κανονικὰ ὑπογεγραμμένες ἀπὸ τοὺς ἀρμόδιους ἀξιωματοῦχους καὶ σὲ αὐτὲς νὰ συμπλήρωναν τὰ ὀνόματα ποὺ προτιμοῦσαν. Κατὰ τὴν ὕστερη τουρκοκρατία τὰ ὀθωμανικὰ ἀξιώματα, ὅπως καὶ τὴν ἐκμίσθωση δημόσιων εἰσοδημάτων, ἀποκτοῦσε ὁ πλειοδότης.¹²² Στὴν περίπτωση μάλιστα τῶν ἱεροδικαστῶν ὑπῆρχαν τόσοι πολλοὶ ὥστε τὸν 17ο αἰώνα παρουσιάζονταν 10 ὑποψήφιοι σὲ ἀναμονὴ γιὰ κάθε θέση.¹²³ Ἡ κατάσταση αὐτὴ διευκόλυνε τὴν ἐπιλογὴ τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν, ἢ σπουδαιότητα ὅμως τοῦ ρόλου τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας προκαλοῦσε τὴν ἐπέμβαση τῆς ἀντίπαλης μερίδας τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων ποὺ προσπαθοῦσαν μὲ τὴ σειρά τους νὰ τοποθετήσουν τὸν δικαστὴ τῆς προτίμησής τους.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Παναγιωτάκη Καλογεῖρα πρὸς τὸν Ρήγα Παλαμῆδη, τοῦρκοι καὶ χριστιανοὶ πρόκριτοι τῆς Μονεμβασιάς εἶχαν συμφωνήσει γιὰ τὸ διορισμὸ «τοῦ σοφολογιώτατου Χουσεὶν Ἐφένδη Λεονταρίτη, ὡσὰν ὁποῦ ὁ κόσμος ὅλος εἶχε μεγάλην εὐχαρίστησιν» καὶ εἶχαν ἤδη ἐξασφαλίσει 6 μηνιάτικα («[...] πλὴν ὁ σκύλος ὁ Μισὲ Ἀνδρέας ἐπῆρε εἶδησιν ὅτι τὰ ἀηλίκια¹²⁴ τῆς Μονοβασῆς τὰ ἔχει ὁ κύρ Σπύρος Ταμπακόπουλος, καὶ τὸ φανερῶνει τοῦ ἐπάρατου Ἀλῆ μπέτη ἐδικοῦ μας ὁποῦ ἦτον ἐκεῖσε εἰς Τριπολιτζάν, καὶ πηγαίνει καὶ τοὺς παίρνει τοὺς μουρασελέδες καὶ τοὺς στέλνει ἐδῶ τοῦ Ἐμῆν Ἐφένδη ὁποῦ ἦτον εἰς τοὺς πρώτους χρόνους καθῆς. Καὶ τοῦ στέλνει καὶ ὑψηλὸν μπουγιουρντί. Καὶ εὐθὺς ὁ κόσμος ὅλος λαμβάνει μεγάλην ταραχὴν...».¹²⁵ Εἶναι λοιπὸν φανερό, ὅτι στὴν Πελοπόννησο τουλάχιστον ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα ὁ διορισμὸς τοῦ καθῆ ἀνῆκε στὶς ἐπιχειρησιακὲς δυνατότητες τῶν προκρίτων, ἀλλά, λόγῳ τῆς σημασίας του, ἀποτελοῦσε μία ἀκόμη ἀπὸ τὶς αἰτίες προστριβῶν τῶν ἀντίπαλων χριστιανικῶν κομμμάτων.

Στὰ πλαίσια τῆς ὑποχρέωσης τῶν τοπικῶν ἀρχόντων νὰ διατηροῦν τὴν τάξη στὶς περιοχὲς τους καὶ νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν ὁμαλότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀσφάλεια τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, ἐπέβλεπαν ἢ συντηροῦσαν ἓνα διαφορετικὸ, ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις καὶ τὶς δυνατότητές τους, ἀριθμὸ ἐνόπλων. Οἱ χριστιανοὶ ἀρχοντες διόριζαν σὲ κάθε ἐπαρχία ἓνα σῶμα ἀπὸ 10 ἕως 15 ἔνοπλους μουσουλμάνους, καθὼς καὶ τὸν ἀρχηγό τους, τὸν μπουλούκμπασι (bölük başı), ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὸν βοεβόδα.¹²⁶ Διόριζαν ἐπίσης σὲ κά-

122. Yuzo Nagata, ὁ.π., σ. 30 καὶ Μιχαὴλ Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 27.

123. Ἔρθρο kâdî, ὁ.π.

124. Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Παναγιωτάκη Καλογεῖρα: «...στὴν ἐκείνη τὴν ἡμέρην ἦτοι τοὺς μουρασελέδες (mürasele)...», δηλαδὴ μερικὸς μηνιαίους (aylık) μισθοὺς τοῦ καθῆ. ΓΑΚ, Γ1β, ὁ.π., 23 Ἰουνίου 1820, ἔγγραφο 154.

125. ΓΑΚ, Γ1β, ὁ.π., 2 Ἀπριλίου 1820, ἔγγραφο 161.

126. Ἀνδρέας Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος συμβάντα*, ἦτοι συλλογὴ τῶν περὶ τὴν ἀναγεννησμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων καὶ ἐπι-

θε έπαρχία τούς κάπους, «'Αστυνομία Διοικητική, κινητή και μεταβατική», επανδρωμένη από χριστιανούς ένοπλους, «[...] Έπαγρυπνοΰσα μὴ γίνη τις κλοπή δια ρήξεως, [...] ἢ ζωοκλοπή, υπεύθυνος νὰ ἀνακαλύπτῃ τούς κλέπτας και τὰ κλοπιμαῖα, και ταῦτα μὲν νὰ ἀποδίδῃ εἰς τούς κυρίους, τούς δὲ συλλαμβανομένους κλέπτας εἰς τὴν ἀρχήν».¹²⁷ Γνωρίζουμε ὅτι οἱ Πλαπουταῖοι ἦταν κάποι στὴν ὑπηρεσία και τὴν προστασία τῆς οἰκογένειας Δεληγιάννη, «ἐπὶ κεφαλῆς 60 ἀνδρῶν κατὰ πρῶτον».¹²⁸ Κατὰ τὸ 1800, οἱ Κολοκοτρωναῖοι εἶχαν διορισθεῖ ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Δεληγιάννη κάποι στὴν περιοχὴ Λεονταρίου και Καρύταινας.¹²⁹ Οἱ χριστιανοὶ προύχοντες εἶχαν παράλληλα τὸ δικαίωμα νὰ συνοδεύονται γιὰ τὴν ἀσφάλειά τους ἀπὸ 10-15 ένοπλους.¹³⁰ Οἱ ένοπλες φρουρὲς τῶν χριστιανῶν προκρίτων ἦταν ἀνάλογες μὲ τὴν οἰκονομική τους δύναμη. Ὁ Ρήγας Παλαμῆδης ἀναφέρει ὅτι ὁ πατέρας του, Δραγουμάνος Γιαννάκης Παλαμῆδης εἶχε φρουρὰ 60 ἀνδρῶν.¹³¹ Ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ οἰκογένειά του «εἶχε πάντοτε 15-20 ἀνθρώπους ὀπλισμένους και ἐπέκεινα τῶν τριακοσίων ἐν περιπτώσει ἀνάγκης».¹³² Ἡ πολιτικὴ και οἰκονομικὴ προστασία τῶν χριστιανῶν προυχόντων σὲ ένοπλα χριστιανικὰ σώματα εἶχε ὀπωσδήποτε μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ '21, ἀλλὰ και πρὶν ἀπὸ αὐτὴν γιὰ τὰ Ὁρλωφικά.

Και ἐνῶ σὲ ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία οἱ ἀγιάνηδες ὄφειλαν τὴ μεγάλη τους δύναμη στὰ ένοπλα σώματα ποὺ συντηροῦσαν και στὶς μεγάλες δυνάμεις ποὺ έστελναν στὰ μέτωπα τῶν πολέμων, στὴν προεπαναστατικὴ Πελοπόννησο —ὅπως διαβεβαιώνει κατηγορηματικὰ και ἡ τουρκικὴ σχετικὴ βιβλιογραφία— οἱ τοῦρκοι προύχοντες ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄσχετοι μὲ τὴ στρατιωτικὴ ζωή.¹³³ Ὡστόσο, θὰ ἦταν σκανδαλώδης ὑπερβολὴ νὰ δεχτοῦμε ὅτι συντηροῦσαν μικρότερες δυνάμεις ἀπὸ αὐτὲς τῶν χριστιανῶν. Τὴ «στρατιωτικὴ ὑπεροχὴ» τῶν χριστιανῶν ὑπαινίσσεται ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, ὅταν γράφει στὰ Ἐπομνημονεύματά του ὅτι ὁ παπποὺς τοῦ Κιαμῆλμπεη, Χαλήλμπεη, «πλου-

σήμων πράξεων ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1833, τ. 11, Ἀθήνα 1852, σ. 314· Κανέλλος Δεληγιάννης, ὀ.π., σ. 69.

127. Μιχαήλ Οἰκονόμου, ὀ.π., σ. 43. Γενικὰ γιὰ τὸν θεσμό τῶν κάπων, Γιάννης Βλαχογιάννης, *Οἱ κλέφτες τοῦ Μωριά 1715-1821*, Ἀθήνα 1935, σ. 28-29 και Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Νέα στοιχεῖα περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν κάπων ἐν Πελοποννήσῳ», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς και Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 11 (1956) 78-85.

128. Κανέλλος Δεληγιάννης, ὀ.π., σ. 75.

129. Στὸ ἴδιο.

130. Στὸ ἴδιο, σ. 45.

131. Ἀθανάσιος Φωτόπουλος, «Οἱ Δραγουμάνοι τοῦ Μορέως», *Journal of Oriental and African Studies* 1 (Ἀθήνα 1989) 79.

132. Κανέλλος Δεληγιάννης, ὀ.π., σ. 70.

133. Βλ. σημείωση 26.

σιώτατος καὶ κατέχων τὴν πρώτην θέσιν παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς, ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν φιλίαν τῶν λεγομένων κλεπτῶν, διὰ νὰ συστειλῇ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀυθάδειαν τῶν Ἀλβανῶν» μετὰ τὰ Ὀρλωφικά.¹³⁴

Γιὰ τὶς στρατιωτικὲς τοῦ ὑπηρεσίες τοῦ καταστολῆ τῆς ἐξέγερσης τοῦ 1770 εἶχε διακριθεῖ ὁ ἀγιάνης Μεθώνης Ἰμάμ Ἰμπράημ. Ὅταν μάλιστα καταδικάστηκε τὸ 1773 σὲ φυλάκιση στὸ κάστρο τῆς Κορίνθου γιὰ καταχρήσεις καὶ ὑπερβολικὴ καταπίεση τῶν ραγιαδῶν, ἀφέθηκε ἐλεύθερος χάρις στὶς ὑπηρεσίες ποὺ εἶχε προηγουμένως προσφέρει στὸ κράτος.¹³⁵ Σὲ ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία, ἡ κεντρικὴ διοίκηση ὑποχωροῦσε μπροστὰ στὴν οἰκονομικὴ καὶ τὴ στρατιωτικὴ δυνάμη τῶν μουσουλμάνων τοπικῶν ἀρχόντων. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο στὰ τέλη τοῦ 18ου - ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰώνα, οἱ τοπάρχες τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ρούμελης παρέμεναν ἀσύδοτοι καὶ ἀνεξάρτητοι.¹³⁶ Παρὰ τὸ μεγάλο πλοῦτο τους, οἱ μουσουλμάνοι πρῶτοντες τῆς Πελοποννήσου δὲν μπόρεσαν ποτὲ νὰ συντηρήσουν ὑπολογίσιμες στρατιωτικὲς δυνάμεις. Μία ἀπὸ τὶς αἰτίες τῆς ἀδυναμίας τους ἦταν ὁ χαμηλὸς μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς.

Μέχρι τώρα προσπαθήσαμε νὰ παρακολουθήσουμε παράλληλα τὸ ρόλο τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν μουσουλμάνων ἀρχόντων στοὺς τομεῖς ποὺ εἶχε ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση, στοὺς μὲν χριστιανοὺς παραχωρήσει, στοὺς δὲ μουσουλμάνους ἀναγκαστικὰ ἐκχωρήσει, γιὰ νὰ διευκολύνει καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τὴ λειτουργία τοῦ κρατικῆ μηχανισμοῦ. Στὴ συνέχεια θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ προσδιορίσουμε τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς θρυλούμενης αὐτονομίας τους ἐπαναλαμβάνοντας σχηματικὰ τὶς συνθῆκες ποὺ ὀριοθετοῦσαν τὸν τομέα δράσης τους.

Ὁ ἐκφυλισμὸς τῆς σημασίας τῶν τιμαρίων ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα, ἡ ὑποχώρηση δηλαδὴ αὐτοῦ τοῦ στρατιωτικῆ καὶ συγχρόνως οἰκονομικῆ μηχανισμοῦ, ποὺ διαπερνοῦσε συνεκτικὰ ὀλόκληρο τὸ σῶμα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐνίσχυσε τὴν τοπικὴ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἐξουσία ποὺ ἐκπροσωποῦσαν οἱ τοπάρχες. Ἀπὸ τὶς ἀρχῆς τοῦ 18ου αἰώνα οἱ τιμαριωτικὲς γαῖες εἶχαν ἐνταχθεῖ στὸ σύστημα τῶν ἰσοβίων (*malikâne*) ἢ ἐτησίων (*mukata'a*) ἐκμισθώσεων καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο εἶχαν περάσει στὸν ἔλεγχο τῶν μουσουλμάνων, κυρίως, τοπικῶν ἀρχόντων.¹³⁷ Οἱ ἀγιάνηδες συγκέντρωσαν τόση δύναμη, ὥστε, ὅταν τὸ 1771, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ρωσο-τουρκικῶν πολέμων, ὁ

134. Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ.π., σ. 28.

135. Yuzo Nagata, ὁ.π., σ. 92.

136. Βλ. σημείωση 11.

137. Yuzo Nagata, ὁ.π., σ. 79. Καὶ ἓνα ἐλληνικὸ παράδειγμα: «Τιμάριον Βερβένης, σπαθία ἄγνωστα εἰς τὸν μουκατὰν Ναυπλίου ὄλον. Ἐφθασε δὲ νὰ πωληθῇ ἀπὸ γρόσια 8.000 ἕως 16 ἀπὸ τοὺς κατὰ καιρὸν βοιβοδάδες Ναυπλίου», ΓΑΚ, Γ1α, ὁ.π., Ἐπαρχία Ἁγίου Πέτρου, σ. καταστήχου 51.

μεγάλος βεζύρης Μουχσίν Ζαδὲ Μεχμέτ Πασάς κάλεσε γενική επιστράτευση, παρουσίασαν 30.000 στρατιῶτες, ἐνῶ οἱ σπαχῆδες μόνο μερικές χιλιάδες.¹³⁸

Ὡστόσο καὶ ὁ μηχανισμὸς τῶν τιμαρίων ἀλλὰ καὶ ἡ αὐξανόμενη δύναμη τῶν τοπαρχῶν ἐγγράφονται στὴν ἴδια θεμελιακὴ καὶ ἀναγκαστικὴ ἐπιλογὴ τοῦ ὀθωμανικοῦ συστήματος νὰ παραχωρεῖ μέρος τῆς οικονομικῆς καὶ ἐξουσιαστικῆς διαχείρισης στὶς τοπικὲς ἀθθεντίες. Σὲ αὐτὸν τὸ χῶρο, τῆς διαχείρισης τῆς ἐξουσίας κατὰ παραχώρηση, λειτουργοῦσαν ἀναγκαστικὰ καὶ οἱ χριστιανικὲς κοινοτικὲς ἀθθεντίες καὶ σὲ αὐτὸν ἀνέπτυσαν τὴ σχετικὴ αὐτονομία τους. Στὰ πλαίσια αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν λειτουργιῶν ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν σταθερὲς ἀλλὰ καὶ συγκυριακὲς ἀνάγκες τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἀναπτύχθηκε ἡ αὐτονομία τῶν τοπικῶν ἀρχόντων ἀλλὰ ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ ἀσύδοτη ἀνεξαρτησία τῶν («ντερέμπέδων») (κατὰ λέξη: κύριοι τῶν κοιλάδων)¹³⁹ τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀποκαλοῦνται στὰ τεκμήρια τῆς ἐποχῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ αὐτονομία τῶν τοπικῶν ἀρχόντων, μουσουλμάνων καὶ χριστιανῶν, καλλιεργήθηκε στὸ χῶρο ποὺ ἡ ὀθωμανικὴ κεντρικὴ διοίκηση εἶχε σκόπιμα ἐκχωρήσει γιὰ λόγους οἰκονομίας τοῦ συστήματος. Γι' αὐτό, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ αὐτονομία τῆς τοπικῆς ἐξουσίας παρέμενε σχετικὴ καὶ ὑπὸ τὴν αἵρεση τῆς κεντρικῆς διοίκησης. Λιτὰ ἀλλὰ εὐστοχα ὁ Παναγιώτης Παπατσώνης σημειώνει, ὅτι «καὶ ὁ πασιὰς ὡς καὶ Σουλτάνος ὑπέβλεπε τοὺς δυνατοὺς καὶ ἤθελε νὰ τοὺς ἐβγάνει ἀπὸ τὴν ἀράδα. Τοιοῦτον μέτρον γενικὸν εἶχε παντοῦ».¹⁴⁰

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ μετακίνηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς τιμαριῶτες στοὺς τοπάρχους δυσκόλευε τὸν ἔλεγχο τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στὴν περιφέρεια. Ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση γιὰ νὰ ἐλέγξει τὴ δύναμη τῶν τοπαρχῶν κατέφευγε σὲ ἐπιδέξιους χειρισμοὺς πολιτικοῦ χαρακτήρα. Ὅπως παρατηροῦν μὲ τὴν ἴδια γλαφυρότητα ὁ καθένας στὴ γλώσσα του, ὁ Μιχαὴλ Οἰκονόμου καὶ ἕναν αἰῶνα ἀργότερα, ὁ τοῦρκος ἱστορικὸς Uzunçarşılı,¹⁴¹ «οἱ Τοῦρκοι», δηλαδή ἡ διοίκηση, παραχωρώντας τὴν εὐνοιά τους πότε στὸν ἕναν καὶ πότε στὸν ἄλλον τοπικὸ ἄρχοντα τῆς ἴδιας εὐρύτερης περιοχῆς «ἔλαιον καὶ θεῖον ἔρριπτον

138. Yuzo Nagata, ὁ.π., σ. 78.

139. J. M. Mordtmann - B. Lewis, ἄρθρο derebey, *Encyclopédie de l'Islam*, ὁ.π., τ. 2, σ. 213-214, καὶ Ἰωάννης Φιλῆμων, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας*, ὁ.π., σ. 115-121. Ἡ κατὰ λέξη ἀπόδοση τοῦ ὄρου μᾶς παραπέμπει στὴν τουρκικὴ ἰδιοκτησία τῶν εὐφορων γαιῶν.

140. Π. Παπατσώνης, ὁ.π., σ. 51.

141. «...âyan kavgalari esnasında ... hükümet tazıya tut tavsana kaç siyasetini takip ediyor», [ὅσον ἀφορᾷ στὶς ἀντιπαλότητες τῶν ἀγιάνηδων, ἡ κυβέρνησις ἀκολουθοῦσε τὴν πολιτικὴ τῆς ἀναζωπύρωσης τῶν ἐριδίων. Κατὰ λέξη μετάφραση: ἡ κυβέρνησις σταματοῦσε τὸ κνηγρόσυκλο καὶ κνηγοῦσε τὸ λαγό], İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli âyanlarından Tirsinikli İsmail Yillik oğlu Süleyman ve Alemdar Mustafa Paşa*, Κωνσταντινούπολη 1942, σ. 7.

ἐπιτηδεύει εἰς τὸ πῦρ τῶν τοιούτων ἐρίδων». ¹⁴² Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση ἐφαρμόζοντας τὴν πολιτικὴ τακτικὴ τοῦ «διαίρει καὶ βασιλεύει», κατάρθωνε νὰ ἐπιβλέπει καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ ἀπομακρύνει βίαια τὶς ἰσχυρότερες τοπικὲς αὐθεντίες, ἐξασφαλίζοντας, καὶ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, οἰκονομία δυνάμεων.

Φονικοὶ ἀνταγωνισμοὶ ποῦ προκαλοῦσε ἡ χρυσοφόρος εὐνοια τῶν ἀρχῶν, ¹⁴³ ἔκαναν τοὺς τοπάρχες νὰ ἀλληλοσπαράσσονται ¹⁴⁴ καὶ νὰ σύρονται στὰ δικαστήρια κατηγορούμενοι γιὰ καταχρήσεις. ¹⁴⁵ Ἀπὸ τὶς θανατικὲς καὶ χρηματικὲς ποινὲς καὶ ἀπὸ τὰ πεσκέσια μόνον ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς ὠφελεῖτο. Σὲ συνθήκες, λοιπόν, διαρκοῦς ἀστάθειας οἱ τοπικοὶ ἄρχοντες ὄφειλαν νὰ ἐξυπηρετοῦν ταυτόχρονα τὰ συνήθως συγκρουόμενα συμφέροντα τῆς κεντρικῆς διοικήσεως, τῆς κοινότητος καὶ τοῦ ἑαυτοῦ τους. Στὴν Πελοπόννησο οἱ χριστιανικὲς προχροντικὲς οἰκογένειες καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ οἱ ἀντίστοιχες μουσουλμανικὲς ¹⁴⁶ εἶχαν ὑποστῆ τὶς τραγικὲς συνέπειες αὐτῆς τῆς πολιτικῆς. Προεπαναστατικὰ ὁ ἀποκεφαλισμὸς τοῦ Σωτηράκη Λόντου (1813) καὶ τοῦ γερο-Δεληγιάννη (1816) εἶχε βυθίσει στὸν πανικὸ τοὺς χριστιανοὺς πρόκριτους ἀλλὰ καὶ τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμούς. ¹⁴⁷ Στὴν οὐσία ἐπρόκειτο γιὰ ἀμοιβαία ἐξόντωση τῶν ἡγετῶν τῶν ἀντίπαλων χριστιανικῶν φατριῶν. Στὰ ἀπομνημονεύματα καὶ τὰ ἀρχεῖα τῶν προεστῶν οἱ τοπικὲς ἀντιπαλότητες ἐμπλέκουν Τούρκους καὶ χριστιανοὺς σὲ μία πάλιν ποῦ καταλήγει, μερικὲς φορές, στὸν ἀφανισμὸ καὶ διαποτίζει μὲ φόβο τὴν πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν προυχόντων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους. ¹⁴⁸

142. Μιχαὴλ Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 28.

143. Ἐνα παράδειγμα, Παναγιώτης Παπατσώνης, ὁ.π., σ. 31, 32. Καὶ ἀκόμη ἡ περίπτωση τοῦ Σωτηράκη Λόντου, ὁ ὁποῖος θεωρήθηκε εὐνοημένος ἀπὸ τὴν ἡγεμονία στὴν Πελοπόννησο τοῦ Βελῆ πασᾶ καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ προστάτη του ἀποκεφαλίστηκε.

144. Ἡ περίπτωση Σωτηράκη Λόντου καὶ Γέρο Δεληγιάννη, καὶ ἀκόμη Παναγιώτης Παπατσώνης, ὁ.π., σ. 31-34, 41-44.

145. Παναγιώτης Παπατσώνης, ὁ.π.

146. Εἶναι γνωστὸς ὁ κατατρεγμὸς τοῦ Λαλαίου (ἢ Χοτομανζαδὲ) Ἄλῃ Φαρμάκη ἀπὸ τὸν Βελῆ πασᾶ κατὰ τὰ ἔτη 1806 καὶ 1807, στὸ ἴδιο, σ. 39, 40, καὶ Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ.π., σ. 51-56. Κατὰ τὸ 1762 ἔχει ἐπίσης ἀναφερθεῖ ἀποκεφαλισμὸς στὸ Ναύπλιο πέντε μουσουλμάνων προυχόντων τοὺς ὁποίους οἱ χριστιανοὶ ὁμολόγοι τοὺς «εκατόρθωσαν καὶ τοὺς ἀπέδειξαν ἐνόχους πολλῶν ἐγκλημάτων», Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ.π., σ. 19-21. Ὅμως μετὰ τὰ Ὀρλωφικὰ δὲν ἔχουν καταγραφεῖ ἀντίστοιχοι κατατρεγμοὶ σὲ μεγάλες μουσουλμανικὲς μορᾶτικες οἰκογένειες. Ἴσως καὶ αὐτὸ νὰ ὀφείλεται στὴν συγκυρία καὶ κυρίως στὸ μειονοτικὸ χαρακτῆρα τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ στὴν Πελοπόννησο.

147. Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ.π., σ. 70, 73· Παναγιώτης Παπατσώνης, ὁ.π., σ. 44, 50· John Alexander, ὁ.π., σ. 489, 491-493, 498-504.

148. Ἐνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀπὸ δύο ἐπιστολῆς τοῦ Σωτήρου Κουγιᾶ πρὸς τὸν ἀνηψιὸ του, Ρήγγα Παλαμήδη: «...Τὸ γράμμα διὰ τὸν ἔνδοξον Ἰτζέτμπεη ἐφένδη δὲν

Τόσο οί χριστιανοί ὅσο καί οί μουσουλμάνοι κοινοτικοί ἄρχοντες καταγγέλλονται μέ τήν ἴδια σφοδρότητα ὡς σκληροί, ἄρπαγες καί καταχραστές ἀπό τίς σύγχρονες μέ αὐτούς πηγές.¹⁴⁹ Μέ τίς ἴδιες κατηγορίες ὀδηγοῦνται συχνά ἀπό τήν ὀθωμανική δικαιοσύνη στήν ἐξορία, τόν οἰκονομικό ἀφανισμό καί τὸ θάνατο. Οἱ κατηγορίες αὐτές προβάλλονται κατὰ κανόνα ἀπό τίς ἀντίπαλες προεστικές φατρίες πού ὑπερισχύουν συγκυριακά, ἀλλά καί αὐτές βρίσκονται μέ τή σειρά τους, σέ μιὰ ἄλλη πολιτική ἰσορροπία, γιά τοὺς ἴδιους λόγους κατηγορούμενες.¹⁵⁰ Οἱ κοινοτικοί ἄρχοντες λειτουργοῦν ὡς μέλη τοῦ συστήματος, στή θέση καί τοὺς ρόλους πού ἡ ὀθωμανική διοίκηση εἶχε μέν παραχωρήσει, ἀλλά πού ποτέ δὲν ἔπαψε νὰ ἐποπτεύει. Μέ ἄλλα λόγια λειτουργοῦν ὡς παράγοντες συνέχειας καί διατήρησης τοῦ συστήματος. Στήν ἀντίθετη περίπτωση ὑφίστανται τίς συνέπειες τῶν παραβάσεών τους. Εἶναι πολλὰ τὰ παραδείγματα τῶν ἰσχυρῶν ἀγιάνηδων τῆς Ἀνατολῆς πού ἐξοντώθηκαν μέ τήν ποινή τῆς δήμευσης καί τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ.¹⁵¹

Μέ τήν τακτική τοῦ «διαίρει καί βασίλευε», ἡ ὀθωμανική ἐξουσία εἶχε ἐπιβάλλει, ὅπως εἶδαμε, συνθῆκες διαρκοῦς ἀνασφάλειας στίς κοινοτικές ἀυθεντίες, μουσουλμανικές καί χριστιανικές, καί μέ αὐτόν τόν τρόπο εἶχε ἐπιτύχει νὰ ἀποδυναμώνει τίς ἰσχυρές τοπικές ἐξουσίες. Βαλκανικές πηγές βεβαιώνουν, ὅτι αὐτή ἀκριβῶς ἡ διαδικασία προσδιόριζε τήν ἐναλλαγὴ τῶν «ἰσχυρῶν» σέ τοπικὸ ἐπίπεδο¹⁵² καί ἔτσι καταρρίπτουν τὸ μῦθο τῶν ἐλευθέρων ἐκλογῶν

ἠξεύρω ἂν τὸ ἔδωσες καί ἂν ἔγραψε τοῦ ἐξαδέλφου του περὶ ἡμῶν. «Ὅτι ἐγὼ πάντα εὐρίσκομαι εἰς τὸν φόβον του μέ τὸ νὰ τὸν ἐπότισαν οἱ ἐνάντιοι. Παρακάλεσέ τον νὰ γράψῃ περὶ ἐμοῦ τοῦ πολυχρονίου Κιαμήλμπεη Ἐφένδη, ὡσαύτως τοῦ πολυχρονίου Ἀλήμπεη Ἐφένδη νὰ εἶμαι εἰς τὸ ναζάρι [νὰ μέ ἔχουν ὑπόψη] τους, ὅτι ἀπὸ τὸν φόβον μου ὡσαν Ἐβραῖος κάθομαι κλεισμένος εἰς τὸ σπίτι μου», ΓΑΚ, Γ1β, Τριπολιτζά, 20 Ἰουλίου 1819, ἔγγραφο 179. «Διὰ τὰ ἔξοδα τοῦ φερμανίου ... εἰ μὲν στοχάζεσαι ὅτι μποροῦν νὰ γενοῦν ἕως διακόσια ἢ τρακόσια γρόσια τὸ πολὺ, τότε ἀκολουθᾶς τήν ζήτησιν καί τὸ ἐνεργεῖς, εἰ δὲ διὰ περισσώτερα ἄς λείψῃ. Κρέμομαι ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἁγίου Θεοῦ καί ἄς γενῆ τὸ θέλημά του, ἐπειδὴ τὸ ζευγολατεῖον τὸ ἐπούλησα τοῦ Τζαμπῆ Ἐφένδη, τὸ σπίτι τοῦ Μουσταφάμπεη καί σήμερον πουλῶ καί τὰ ἀμπέλια ἐπειδὴ ἐστεναχωρήθηκα πολλὰ καί διὰ τὰ καθημερινὰ ἔξοδα», στὸ ἴδιο, Τριπολιτζά, 1 Μαΐου 1918, ἔγγραφο 178.

149. Mouradja d'Ohsson, ὁ.π., τ. 3, Παρίσι 1828, σ. 384· F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage en Morée*, τ. 1, ὁ.π., σ. 107· Μιχαὴλ Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 28, 29.

150. Π. Παπατσώνης, ὁ.π., σ. 33, 34, 43-50, 52.

151. Δὲν γλίτωσαν ἀπὸ τὴν ποινή αὐτὴ οὔτε οἱ περιφημοὶ Kara Osmanoglu τῆς Σμύρνης, Yuzo Nagata, ὁ.π., σ. 16, 32. Περισσότερα γιά τίς τύχες τῶν ἀγιάνηδων τῆς Ἀνατολῆς, Yücel Özkaya, ὁ.π., σ. 667-714.

152. Yücel Özkaya, ὁ.π.: Yuzo Nagata, ὁ.π., σ. 84, 92-93· Vera Mutafchieva, «L'institution de *Yayanlık* pendant les dernières décennies du XVIIIe siècle», *Etudes Balkaniques* 1-2 (Σόφια 1965) 233-247· Παναγιώτης Παπατσώνης, ὁ.π., σ. 42, 43· Ἀνδρέας Λόντος, ὁ.π., σ. 5-8, 39-40.

τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων πού διατυπώθηκε στὰ πρῶτα μετεπαναστατικά κείμενα καὶ τὴν παραδοσιακὴ ἱστοριογραφία.¹⁵³

Ἡ ἐλεύθερη ἐκλογή τῶν τοπικῶν ἀρχόντων ὑποστηρίχθηκε ἐπειδὴ συνήθως ἡ ἐπίσημη ὀθωμανικὴ ἐξουσία ἐπιδείκνυε οὐδετερότητα στὸ διορισμὸ τους. Ἐπειδὴ, δηλαδή, διόριζε αὐτοὺς πού προτείνονταν ἀπὸ τὶς προεστικὲς φατρίες πού ὑπερίσχυαν, μὲ ἄλλα λόγια, αὐτοὺς πού ἐπέβαλλαν οἱ συγκυριακὲς ἰσορροπίες τῶν τοπικῶν ἐξουσιῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πολλὰ παραδείγματα τῶν αἱματηρῶν πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν γιὰ τὰ ὁποῖα μᾶς πληροφορεῖ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία,¹⁵⁴ ὁ Μιχαὴλ Οἰκονόμου ἀναπαριστᾷ μὲ σαφήνεια τὶς συνθήκες καὶ ἐξηγεῖ τὸ χαρακτῆρα τῶν («ἐλεύθερων») κοινοτικῶν ἐκλογῶν:

«Εἰς αὐτοὺς [τοὺς Κοτζαμπάσιδες] ἐκλεγομένους ἐλευθέρως ἀπὸ τὸν ραγιάν, ἄνευ ἐπεμβάσεως τῶν Τούρκων, ἀνετίθετο ὁ κανονισμὸς καὶ ἡ διανομὴ τῶν φόρων, μετρίων τὸ κατ' ἀρχάς».¹⁵⁵ «Περὶ δὲ τῶν καταχρηστικῶς καὶ κεκαλυμμένως εἰς ταῦτα [τὰ δευτέρια ἢ τὸν τότε συντασσόμενον φορολογικὸν ὀνομαστικὸν κατάλογον] ἐγγραφομένων καὶ προστιθεμένων, οὐδεὶς καὶ γνωρίζων ἐτόλμα νὰ λάβῃ θέσιν ἀντιπολιτεύσεως, νὰ κάμῃ παρατηρήσεις ἢ ἀποκαλύψῃ τι, ἀποφεύγων τὴν ἀναπόφευκτον διὰ τοῦτο προγραφὴν καὶ καταδρομὴν, ἐπὶ δὲ τῶν σπουδαιοτέρων καὶ τὰ ὑψηλότερα ἀφορώντων πρόσωπα, ἐὰν ὁ φιλονεικῆσας δὲν ἐπρόφθανε νὰ γίνῃ αὐτεξίριστος, ἐγίνετο ἀνάρπαστος, ἐρρίπτετο εἰς τὰς φυλακάς, κατετρέχετο καὶ ἐπὶ διαφόροις συκοφανταῖς ἐτιμωρεῖτο, ἐζημιούτο καὶ ἐπτωχύνετο, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τῆς ζωῆς του ἐστερεῖτο. Διότι ἡ τότε ἀντιπολίτευσις ἐσήμαινε κίνδυνον περὶ τῶν ὄλων».¹⁵⁶

Συνοψίζοντας μποροῦμε νὰ ἐπαναλάβουμε ὅτι ἡ θρυλούμενη αὐτονομία τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων περιοριζόταν στὸ χῶρο πού ὀριοθετοῦσε ἡ ὀθωμανικὴ νομιμότητα. Ὁ ρόλος τῶν κοινοτήτων ἀναπτύχθηκε ἐντὸς τῶν ὁρίων πού ἔθεσε τὸ ὀθωμανικὸ κράτος γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ μόνιμα ἀλλὰ καὶ τὰ συγκυριακὰ συμφέροντα τῆς κεντρικῆς καὶ τῆς τοπικῆς διοίκησης. Ἡ καταβολὴ τῶν τακτικῶν καὶ ἔκτακτων φόρων, τῶν τακτικῶν καὶ ἔκτακτων ἐξόδων τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς τάξεως ἀποτελοῦσαν τὸν τεράστιο χῶρο μέσα στὸν ὁποῖο οἱ κοινοτικὲς αὐθεντίες ἀνέπτυσαν τοὺς ρόλους τους. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ ρόλοι αὐτοὶ ὑπηρετοῦσαν τὴν ὀθωμανικὴ διοίκηση καὶ τοὺς παραγωγικοὺς μηχανισμοὺς πού αὐτὴ ἡ τελευταία εἶχε ἐπιβάλλει. Μὲ ἐξαίρεση τὰ Ὀρλωφικά,¹⁵⁷ καθόλη τὴν περίοδο τῆς β' τουρκοκρατίας οἱ χριστιανοὶ

153. Frédéric Thiersch, *De l'Etat actuel de la Grèce*, τ. 1, Λεῖψια 1833, σ. 17· Ἀνδρέας Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος συμβάντα*, ὁ.π., σ. 314, 326-327· Νικόλαος Μοσχολάκης, *Τὸ ἐν Ἑλλάδι Δημόσιον Δίκαιον ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1882, σ. 81, 83-84· Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. 5, 2ο μέρος, Ἀθήνα 1925, σ. 116.

154. Βλ. παραπάνω, σμμ. 152.

155. Μιχαὴλ Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 22.

156. Στὸ ἴδιο, σ. 25, 26.

157. Ἡ συμμετοχὴ τῶν χριστιανῶν προεστῶν στὴν ἐξέγερση φαίνεται ὅτι ἦταν περιορισμένη, Κωνσταντῖνος Σάθας, *Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς*, ὁ.π., σ. 481-486· Μιχαὴλ

κοινοτικοί άρχοντες υπάκουαν στους νόμους και στα έθιμα τής όθωμανικής έξουσίας. Παράλληλα όμως συνετέλεσαν στη διατήρηση τής συνοχής τών χριστιανικών πληθυσμών και συνέβαλαν στη διατήρηση τής συλλογικής μνήμης. Η λειτουργία τών χριστιανικών κοινοτικών σχολείων, τών όποίων τά έξοδα καταγράφονται στα κοινοτικά κατάστιχα και τις προεστικές άναφορές,¹⁵⁸ αποτελούν μία πολύ χαρακτηριστική ένδειξη για τή σημασία τής χριστιανικής κοινοτικής όργάνωσης πρός τήν κατεύθυνση του αύτοπροσδιορισμού και τής συγκρότησης έθνικής συνείδησης. Άλλωστε, οι χριστιανοί προύχοντες είχαν σαφή συναίσθηση τής έθνικής τους ιδιαιτερότητας¹⁵⁹ παρά τις άκραίες και πολύ δημοφιλείς άπόψεις που ύποστηρίζουν τó αντίθετο.¹⁶⁰ Είναι γνωστό ότι κατά τήν περίοδο τής όθωμανικής κατάκτησης, οι χριστιανικές κοινοτικές αύθεντίες αποτελούσαν τή μοναδική κοσμική ήγετική ομάδα τών χριστιανικών πληθυσμών.

Άπό τή μιá μεριά, τά Άπομνημονεύματα τών χριστιανών προκρίτων¹⁶¹ γραμμένα για νά έξυμνήσουν τó κύρος τών οικογενειών τους και άπό τήν άλλη τά Άπομνημονεύματα τών άγωνιστών που έστιάζουν στη συμβολή τών τελευταίων στην έξέγερση του '21, καθώς και οι περιγραφές τών περιηγητών και τών δυτικών παρατηρητών¹⁶² έπηρεασμένες κυρίως άπό τó πνεύμα του διαφωτισμού, ύποστηρίζουν δύο άπόλυτα αντίθετικές και διχοτομικές άπόψεις σχετικά με τó χαρακτήρα τής προεστικής λειτουργίας. Για τους μέν, οι προύχοντες φέρονται ως άνθρωποι μεγαλόνοες, φρόνιμοι, με πολλήν ικανότητα, με μεγάλην φιλοπατρίαν και άρχαί αναλλοιώτους [...] άνθρωποι άπτόητοι [...] φόβητρα τών επισήμων Τούρκων, μπέηδων και άγάδων, κύχημα τών τότε άδυνάτων χριστιανών»,¹⁶³ για τους δέ αποτελούν, σύμφωνα με τόν πολύ γνωστό χαρακτηρισμό του Μιχαήλ Οικονόμου, «Τουρκολάτραι ή Τούρκους άπεριτιμήτους».¹⁶⁴ Παρά τó γεγονός ότι για ένα μεγάλο διάστημα είχε καθιερωθεί ή διχοτομική αύτή αξιολόγηση τών προεστικών ρόλων, οι άρχαιακές πηγές άποκαλύπτουν σταδιακά μιá πολύ πιό σύνθετη λειτουργία ένσωματωμένη στις δομές τής κυρίαρχης κοινωνίας.

Οικονόμου, *ό.π.*, σ. 31-34· Süleyman Penah Efendi, *ό.π.*, τ. 1/2, σ. 65-80, τ. 8, σ. 153-160, Κωνσταντινούπολη 1942, μεταφρασμένο στό βιβλίο του Νεοκλή Σαρρή, *ό.π.*, σ. 174-206.

158. ΓΑΚ, Γ1α, *ό.π.*, έγγραφο 82, σ. 4, σ. 7.

159. Χαρακτηριστικό άπόσπασμα άπό συμβουλευτική έπιστολή του Σωτήρου Κουγιά πρός τόν Ρήγα Παλαμής που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη: «...Η άφεντιά σου αύτου πρόσχε νά μñν προσκυνήσης και νά μñν πέσης και εις άτοπα πράγματα», ΓΑΚ, Γ1β, *ό.π.*, Τριπολιτζά, 20 Ίουλίου 1819, έγγραφο 179.

160. Βλ. παραπάνω, σημ. 149.

161. Για παράδειγμα, τά Άπομνημονεύματα του Κανέλλου Δεληγιάννη και του Παναγιώτη Παπατσώνη, *ό.π.*

162. Βλ. παραπάνω, σημ. 149, Mouradja d'Ohsson και F. C. H. L. Pouqueville.

163. Κ. Δεληγιάννης, *ό.π.*, σ. 24.

164. Μ. Οικονόμου, *ό.π.*, σ. 29.